

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

NƏBİYEVƏ SAYALI MƏMMƏDARİF oğlu

**«KİMYƏVİ MƏHSULLARIN EKSPERTİZASININ APARILMASI
QAYDASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ» mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı	060401Dünya iqtisadiyyatı
İxtisasın şifri və adı	Gömrük işi
Elmi rəhbər	Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)	(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.n.N.İ.Muradov	i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri _____ **prof.A.Ş.Şəkərliyev** _____
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş

I FƏSİL. Ekspertizanın aparılmasının metodoloji əsasları

- 1.1. Ekspertizanın aparılmasının məqsəd və vəzifələri
- 1.2. Ekspertizanın təsnifatı və əsas prinsipləri
- 1.3 Gömrük ekspertizasının əsasını təşkil edən hüquqi aktlar.

II FƏSİL. Kimyəvi məhsulların ekspertizasının təşkili və aparılma qaydaları

- 2.1 İstehlak mallarının ekspertizasının metodları
- 2.2 Neft və neft məhsullarının ekspertizası

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi

- 3.1 Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertizanın təşkili. Mərkəzi laboratoriyanın iş prinsipi
- 3.2 Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat siyahısı

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın xarici dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlərinin inkişafında idxal-ixrac əməliyyatları mühüm rol oynayır. Bu ölkələrarası münasibətlərin iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Ölkədə inkişafın davamlılığının təmin edilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və özəl sektorun inkişafı, sosial siyasətin əsas prioritetləridir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari, perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqil inkişaf edən respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələri gündən-günə genişlənməkdədir. Respublika daxilində iqtisadi islahatlar keçirildiyi bir dövrdə obyektiv səbəblər üzündən istehlak mallarının istehsalı müvəqqəti olaraq azalmışdır. Məhz bu səbədən də respublika əhalisinin istehlak mallarına olan tələbi xarici ölkələrdən daxil olan mallar hesabına ödənilir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son dövrlərdə istehlak bazarında saxtalaşdırılmış, həyat üçün təhlükəli və keyfiyyətsiz malların həjmi getdikcə artır. Son vaxtlar istehlakçıları və istehlak bazarını belə keyfiyyətsiz mallardan mühafizə etmək böyük bir problemə çevrilmişdir. Hazırda istehlak bazarında satılan geyim və ayaqqabı mallarının həjminin 40%-i, ətriyyat, kosmetik və sintetik yuyucu vasitələrinin 50%-i, balıq və ət konservlərinin 35%-i, kərə yağı və yağlarının 40- 45%-i, spirtli içkilərin 60%-i, demək olar ki, saxtalaşdırılır. İstehlak bazarını keyfiyyətsiz mallardan qorumaq üçün dövlət və ictimai təşkilatlarının səylərini birləşdirmək olduqca vacibdir.

Bu problemin həllində istehlak mallarının keyfiyyətinin təyin edilməsində yüksək səriştəli olan mütəxəssislərin yetişdirilməsi, habelə yüksək şəraitli istehlakçıların malların keyfiyyətinin təyini sahəsində maarifləndirilməsi nəzəri və təcrübi cəhətdən respublikanın iqtisadiyyatına böyük səmərə verə bilən tədbirlərdən sayıla bilər.

Respublikaya daxil olan malların keyfiyyətinin yüksək səriştəli mütəxəssislər tərəfindən ekspertiza əməliyyatından keçirilməsi həm də strateji əhəmiyyətə malik olan vəzifələrdən sayılır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində gömrük ekspertizası ilə məşğul olan mütəxəssislər fəal iştirak etməlidirlər.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi,

daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qurunması və s. məsələlərin həllində rolu əvəz olunmazdır.

İşin məqsəd və vəzifələri: Hazırda respublikamızın istehlak bazarında azad rəqabət mühiti yaradılmışdır. Belə mühitdə yalnız əhali tələbinə cavab verən yüksək keyfiyyətli rəqabət qabiliyyətinə malik malların satışı həyata keçirilə bilər. Bunu başa düşən yerli istehsalçılar malların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının yeganə rolunu keyfiyyətin yüksəldilməsində görürlər. İstehsal mallarının keyfiyyətinin obyektiv və dəqiq təyin edilməsi isə bilavasitə ekspertlərin əsas vəzifəsidir. Məhz bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi yüksək səriştəli ekspert mütəxəssislərinin hazırlanmasını bir növ ən aktual probleminə çevirir.

Dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilir:

- Ekspertizanın strukturuna daxil olan elementlərin aşkar edilməsi;
- ekspert fəaliyyətinin təsnifatı;
- gömrük ekspertizasının təsdiq edilməsi sahəsinin təyini, onun aparılması prinsipi və əsasları;
- ekspertizanın fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılması, onun başqa növ qiymətləndirmə fəaliyyətlərindən fərqləndirilməsi;
- ekspertlərin hüquq və vəzifələrinin təyin edilməsi, keyfiyyətin təmin olunmasında onların rolu;
- kimyəvi məhsulların ekspertiza subyektlərinin təşkilat strukturunun öyrənilməsi;
- ekspertiza keçirilməsi üzrə metod və vasitələrə yiyələnmək;
- kimyəvi məhsulların ekspertizasının aparılmasının təşkil edilməsinin öyrənilməsi;
- malların ekspert qiymətləndirilməsinin sənədləşdirilməsi təcrübəsinin mənimsənilməsi.

Gömrük ekspertizasının məqsədi – əmtənin əsas xarakteristikalarının miqdarja və ardıcıl qiymətləndirilməsinin, eləcə də onlara təsir edən proseslərin qiymətləndirilməsinin aparılmasından ibarətdir, lakin bu çox vaxt bilavasitə ölçüyə uyğun gəlmədiyinə görə peşəkar ekspertlərin mühazirələrinə əsaslanır.

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək vacibdir:

- ekspertizanın konkret məqsədini nəzərə alaraq çeşid və keyfiyyət göstəricilərin, eləcə də xassələri düzgün seçmək;
- göstərijilərin həqiqi qiymətinin müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunu aşkar etmək;
- keyfiyyət göstəricilərinin nəzərdə tutulmuş qiymətini və ya çəki əmsalını təyin etmək;
- əmtənin kəmiyyətə ölçülməsi və faydalılıq xarakteristikasını müəyyənləşdirmək;
- nəticə və rəy tərtib etmək üçün alınmış məlumatları təhlil etmək və qiymətləndirmək.

Kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Hazırkı şəraitdə kimyəvi məhsulların idxal-ixracı xeyli inkişaf etmişdir. Belə ki, respublikamızın Avropa ittifaqı ölkələri, ABŞ, MDB, Türkiyə, İran və s. ölkələrlə ticarət əlaqələri ildən-ilə genişlənir. Bu baxımdan kimyəvi məhsulların ekspertizasının düzgün təşkili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Bu səbəbdən dissertasiya işinin tədqiqat obyekti seçilməsi təsadüfə deyildir.

İşin nəzəri metodoloji əsasları:

İşdə gömrük ekspertizasının ümumi nəzəri-metodoloji əsasları tədqiq edilir. Belə ki, bu sahədə alimlərin fikirləri, normativ hüquqi sənədlər araşdırılır. Burada gömrük ekspertizasının anlayışı, mahiyyəti, növləri, onun həyata keçirilmə mərhələləri, həmçinin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsində istifadə olunan texniki vasitələr və metodlardan geniş şəkildə bəhs edilmişdir.

İşin elmi yeniliyi:

- kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizasının səmərəli təşkilinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı rolu müəyyən etmək;

- kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizasının təşkilatı strukturu və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- kimyəvi məhsulların ekspertizanın səmərəli təşkilinin Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına təsirini təhlil etmək. Xüsusi olaraq neft-kimya məhsullarının ekspertizası.

- gələcəkdə kimyəvi məhsulların ekspertizasının aparılmasının təkmilləşdirilməsi üçün elmi təkliflər vermək;

- kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübənin və mərkəzi, habelə yerli gömrük laboratoriyalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. Ekspertizanın aparılmasının metodoloji əsasları

1.1. Ekspertizanın aparılmasının məqsəd və vəzifələri

«Ekspertiza» fransızca – expertise, latınca – espertus sözündən olub, hər hansı bir məsələnin həlli üçün xüsusi bilik tələb edən və əsaslandırılmış nəticəyə gələn tədqiqat deməkdir.

Tətbiqi sahələrindən asılı olaraq ekspertiza qrupları: əmtəə – mal, texnoloji, məhkəmə, hüquqi, tibbi, əmək, mühasibat (auditor), ekoloji və s. sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Peşəkar fəaliyyətin növü kimi ekspertiza xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində geniş tətbiq edilir.

Ekspertiza aparılması praktikasının tarixini çox qədimlərdə axtarıb tapmaq olar. Ekspertizanın metodoloji əsasları isə ancaq XX əsrin ikinci yarısından inkişaf etməyə başlamışdır.

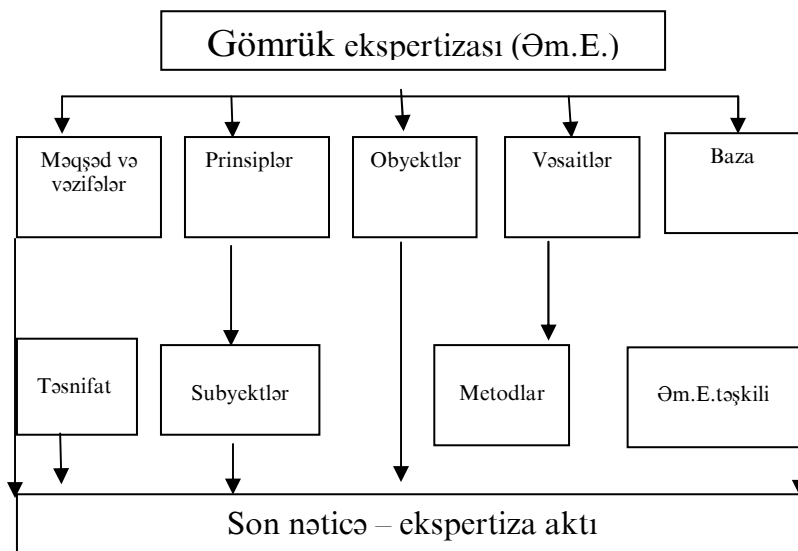
Bu əsasları bilmədən müasir səviyyədə ekspertiza aparmaq mümkün deyildir. Bunun üçün tədris fənninin və peşəkar fəaliyyətin predmetini, məqsəd və vəzifələrini, quruluşunu müəyyən etmək çox vacibdir.

Müstəqil tədris fənni kimi bu sahəyə peşəkar biliklərin yönəldilməsi XX əsrin 90-cı illərindən başlamışdır. Bu da bazar iqtisadiyyatının inkişafı və bununla əlaqədar kommersiya fəaliyyətinin obyektə əmtəənin daha dərin öyrənilməsi zəruriyyətindən irəli gəlir. Bundan əvvəl istehlak mallarının ekspertizası haqqında informasiya ayrı – ayrı məhsulların üzvi surətdə əmtəəşünaslıq xarakteristikasına daxil edilirdi və ayrı-ayrı mal qruplarına və əmtəəşünaslığın xüsusi bölmələri arasında paylaşırdırlardı.

İstehlak malları bazarında rəqabət mühitinin yaradılması, ilk növbədə, keyfiyyətin yüksəldilməsi hesabına onların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını ön plana çəkirdi. Buna görə də, yüksək peşəkarların – əmtəəşünas ekspertlərin hazırlanması zərurəti meydana çıxdı. Belə təkmilləşmə yollarından biri də yeni «İstehlak mallarının ekspertizası» tədris planı işlənib hazırlanmışdır ki, burada istehlak mallarının ekspertizası sahəsində əsas nəzəri müddəalar sistemləşdirilmiş və ümumiləşdirilmişdir.

Tədris fənninin məzmunu, strukturu onun əsas məqsədilə təyin edilir və istənilən peşəkar fəaliyyətə məxsus vacib elementlərin öyrənilməsi üzərində qurulur.

Gömrük ekspertizasının strukturu sistematik olaraq aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir.

Şəkil 1. Gömrük ekspertizasının sturukturu.

Gömrük ekspertizasının əsas məqsədi istehlakçıları keyfiyyətsiz mallardan qorumaq məqsədini daşıyır.

Gömrük ekspertizası səriştəli ekspert tərəfindən malın əsas xassələrinin qiymətləndirilməsi, eləcə də son nəticə olan əmtəə dövriyyəsi prosesində qərarların qəbulu üçün müstəqil əsaslandırılmış nəticələrin verilməsidir.

Ekspertiza aparılarkən əmtəənin xassələrinin əsasını təşkil edən hər şey: çeşid, keyfiyyət, dəyər və ya onların ancaq bir hissəsi qiymətləndirilir.

Ekspert qiyməti – istehlak mallarının və ya obyektlərin kompleks və vahid xarakteristikalarının seçilməsi, onların həqiqi mahiyyətinin müəyyən edilməsi, verilən tələblərə uyğunluğunun ekspert tərəfindən təsdiqlənməsi üçün aparılan əməliyyatların məcmusudur.

Ekspert qiymətləndirmə zamanı əmtəə xarakteristikasına və ya başqa obyektlərə qoyulan tələblər ancaq normativ sənədlərlə deyil, həm də ekspert tərəfindən müəyyən edilə bilər.

Bu halda əmtəə məlumatı dedikdə markalanmada göstərilmiş malı müşayiət edən sənədlərdə və ya başqa informasiya mənbələrində (normativ, texniki sənədlərdə, elmi, tədris məlumat ədəbiyyatında və s.) göstərilən məlumatlar nəzərdə tutulur. Əmtəə haqqında daha ətraflı informasiya, ayrı – ayrı mal qruplarından bəhs edən əmtəəşünaslıq dərslərlərində öyrənilir.

Ekspert fəaliyyətində baxılması vacib olan digər terminlərin mahiyyəti tədris fənninin ayrı-ayrı bölmələrindəki şəkillərdə izah edilir.

Onun öyrənilmə metodikası peşəkar fəaliyyətin qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələrin dəqiq təyin olunmasını tələb edir ki, bu da təhsilin konkret nəticəsi olmalıdır. «Ekspertizanın nəzəri əsasları» fənninin öyrənilməsi məqsədi ekspertin peşəkar fəaliyyəti üçün vacib olan nəzəri biliklərin, praktiki bacarığın və mallara qiymət vermək vərdislərinin qazanılmasıdır.

Fənnin vəzifələri aşağıdakılardır:

- ekspertizanın strukturuna daxil olan elementlərin aşkar edilməsi;
- ekspert fəaliyyətinin təsnifatı;
- əmtəə ekspertizasının təsdiq edilməsi sahəsinin təyini, onun aparılması prinsipi və əsasları;
- ekspertizanın fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılması, onun başqa növ qiymətləndirmə fəaliyyətlərindən fərqləndirilməsi;
- ekspertlərin hüquq və vəzifələrinin təyin edilməsi, keyfiyyətin təmin olunmasında onların rolu;
- istehlak mallarının ekspertiza subyektlərinin təşkilat strukturunun öyrənilməsi;
- ekspertiza keçirilməsi üzrə metod və vasitələrə yiyələnmək;
- istehlak mallarının ekspertizasının aparılmasının təşkil edilməsinin öyrənilməsi;

- malların ekspert qiymətləndirilməsinin sənədləşdirilməsi təcrübəsinin mənimsənilməsi.

«İstehlak mallarının ekspertizası» əmtəəşünaslıq istiqamətinə aid olan xüsusi fənn sayılır. Fənnlərarası əlaqələrdən isə aşağıdakı ümumpeşəyönlü və xüsusi fənnlər gəlir: «Kimya», «Fizika», «Mikrobiologiya», «İstehlak mallarının əmtəəşünaslığının nəzəri əsasları», «Ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının əmtəəşünaslığı» (xüsusi bölmələr), «Standartlaşdırma, metrologiya, sertifikatlaşdırma» fənni.

Yuxarıdakı fənnləri öyrənərkən tələbələr tərəfindən mənimsənilmiş bilik və bacarıqlar əmtəə ekspertizasının əsaslarını öyrənmək üçün vacibdir.

Gömrük ekspertizasının məqsədi – əmtəənin əsas xarakteristikalarının miqdarca və ardıcıl qiymətləndirilməsinin, eləcə də onlara təsir edən proseslərin qiymətləndirilməsinin aparılmasından ibarətdir, lakin bu çox vaxt bilavasitə ölçüyə uyğun gəlmədiyinə görə peşəkar ekspertlərin mülahizələrinə əsaslanır.

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək vacibdir:

- ekspertizanın konkret məqsədini nəzərə alaraq çeşid və keyfiyyət göstəricilərini, eləcə də xassələri düzgün seçmək;
- göstəricilərin həqiqi qiymətinin müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunu aşkar etmək;
- keyfiyyət göstəricilərinin nəzərdə tutulmuş qiymətini və ya çəki əmsalını təyin etmək;
- əmtəənin kəmiyyətə ölçülməsi və faydalılıq xarakteristikasını müəyyənləşdirmək;
- lazım olan informasiyanın toplanmasına nail olmaq və bundan ekspertiza məqsədi üçün istifadə etmək;
- nəticə və rəy tərtib etmək üçün alınmış məlumatları təhlil etmək və qiymətləndirmək.

İlk dəfə keyfiyyət kateqoriyası qədim yunan filosofu Aristotel tərəfindən araşdırılmışdır (b.e.ə. 384- 322-ci illər). O, keyfiyyəti ayrı-ayrı növ kimi təyin

edir, yəni belə mövcud növ əlaməti kimi onun «varlığını o qəbiləyə mənsub olan digər növdən fərqləndirirdi».

Aristotel elə vaxt kəmiyyətlə keyfiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi problemi sualını ortaya çıxartdı. Sonralar alman alimi Hegel (1770 - 1831) məntiqi olaraq keyfiyyətlə kəmiyyətin üzvi əlaqəsini isbat etdi.

Bundan əlavə Hegel tərəfindən təyin edilmişdir ki, öz keyfiyyət – kəmiyyət şərtləri ilə bütün real obyektlərin «keyfiyyət vahidi», yəni öz həddləri vardır ki, bu həddlər çərçivəsində obyektin çərçivəsi dəyişir.

Beləliklə, məsələn, əgər buzu istəsən, bu vaxt o, 0° o suya dönür, 100°S buxara çevrilir.

Deməli, keyfiyyət dəyişiklikləri dərəcə miqdar dəyişiklikləri ilə şərtləndirilən H_2O maddi vəziyyətinin dəyişikliyinə asılıdır.

Bu qəbildən olan hadisələr kəmiyyət dəyişikliklərinin keyfiyyət dəyişikliklərinə keçidi haqqında (ümumi) fəlsəfi qanunda öz əksini tapmışdır. Bu halda keyfiyyət dəyişiklikləri zamanı və həmin obyektin keyfiyyətinə xas olan şərtlər kəmiyyət vahidi həddləri çərçivəsində saxlanılır (həmişə yox).

Görünür, eyni obyekt müxtəlif şəraitlərdə müxtəlif keyfiyyətə malik ola bilər. Hər bir xassə öz intensivliyinə, yaranma gücünə malikdir, yəni kəmiyyət şərtlərinə – ölçüsünə malikdir.

Mahiyyət şərtləri çərçivəsində obyektin hər bir konkret keyfiyyəti də, həmçinin dəyişikliklərinə məruz qala bilər, ancaq o, mahiyyətə kökündən yox, tədricən kəmiyyət göstəricilərinə əsasən dəyişir.

Verilən obyektin keyfiyyət – kəmiyyət xassələrini tapmaq üçün obyektin ölçülərinin fiziki, texniki, bioloji və başqa ölçü vahidlərindən istifadə edilir ki, onların da xassələrinin əlamətləri və xüsusiyyətləri verilən obyektin mahiyyətini xarakterizə edir.

Keyfiyyət haqqında anlayış belə tərtib edilir: keyfiyyət obyektin yararlı xassələrinin məcmusudur ki, o da özünü təyinatına görə istismar olunma prosesində göstərir.

Bu konkret ifadə başqalarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir ki, burada ancaq keyfiyyət, obyekt tərəfindən onun təyinatına görə istifadə edilməsində rol oynayır.

«Keyfiyyət» anlayışının bu açıqlanması faydalılıq anlayışı ilə bağlıdır və öz məzmununda obyektiv və subyektiv hissələrə malikdir.

Qanunvericilik tərəfindən qəbul edilmiş «Məhsulun keyfiyyəti» anlayışına müraciət edək.

Beynəlxəli ISO 8402 – 84 «Keyfiyyət. Lüğət» standartlarında məhsulun keyfiyyəti obyektin xassələrin məcmusu kimi təyin edilmişdir ki, bu da nəzərdə tutulmuş tələbatın ödənilməsi qabiliyyətinə əsaslanır.

Yerli DÖST (QOST) 15 467 - 79 daha dolğun açıqlanma verir.

«Keyfiyyət – məmulatın xassələrinin toplusudur ki, həmin məhsulun onun təyinatına uyğun olaraq, tələb olunan funksiyanı yerinə yetirilməsi ilə şərtləndirilir».

Ekspertizanın keçirilməsində məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Demək olar ki, bunlar bir – birilə bağlıdır və onə görə də, həmişə «Məhsulun keyfiyyətinin ekspertizası» kimi yazılır.

Ekspertiza – ekspertiza olunan məhsulun müstəqil tədqiqatıdır, o da səlahiyyətli mütəxəssis (ekspert) tərəfindən obyektiv faktlara əsaslanaraq həllini tapmaq məqsədi ilə aparılır.

Məhz nəzərdə tutulan anlayış – məhsulun bağlanmış müqavilə şərtlərinə, miqdarına, keyfiyyətinə, qablaşdırılmasına və markalanmasına uyğunluğunun yoxlanması məqsədini daşıyır. İstehlak xassələrinə görə məhsulun keyfiyyət dərəcəsi və ya dərəcəsinə görə, qüsurların yaranma səbəblərinin araşdırılması və keyfiyyət faizinin qüsurlara görə aşağı düşməsi, məhsulun identifikasiya və s. başa düşülür.

İlkin məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi (ekspertizası) b.e.ə. XV əsrə təsadüf edir. O vaxt çox məşhur Krit adasında yaşayıb işləyən duluzçular öz məmulatlarını (boşqab, dolça və s.) xüsusi işarələrlə markalayırdılar, bu marka işarələr də onları hazırlayan ustanın kimliyini göstərir və məhsulun

keyfiyyəti haqqında məlumat verirdi. Krit adası sakinlərdə həmin markalara əsasən məhsul ustasının dəqiq kim olduğunu bilirdilər və bu ustaların adından istifadə edərək satılan başqa (saxta) məhsul tez zamanda aşkar edilirdi. Belə keyfiyyət «ekspertizası», «adlar şkalası» və ya «ünvan şkalası» ilə təyin edilirdi.

Elə indinin özündə də firma nişanları və ya bu qəbildən başqa keyfiyyət nişanları məhsulun keyfiyyətinin təyin edilməsinə zəmanətdir.

Daha sonralar, istehlakçıların ümumiləşdirilmiş təcrübəsinə əsaslanan, məhsulun keyfiyyətinin ekspert metodla qiymətləndirilməsi bir növü kimi istifadə olunan «kollektiv müdriklük» üsulunu göstərmək olar.

Keyfiyyətin ekspert qiymətləndirilməsində qədim tarixli nümunə – şərəblərin dequstasiyası ola bilər.

Əmək məhsullarının getdikcə artan istehlakçı tələblərinə uyğun olma xüsusi elmi fənn – əmtəəşünaslığın yaranmasına gətirib çıxartdı.

Bu satış bazarlarının çeşidləmə, həmçinin, keyfiyyətin qiymətləndirilməsini (ekspertizası) tələb edən müxtəlif növlərdə və külli miqdarda malların axını ilə izah olunur. İlk əmtəəşünaslıq kafedrası 1549 – cu ildə, İtaliyada Paduan Universitetinin nəzdində təşkil olunmuşdur.

Beynəlxalq ticarətin inkişafı məhsulların keyfiyyət dərəcəsi üzrə çeşidlənməsini, bunun üçün isə nəinki, məhsulun xüsusiyyətlərinin ayrı-ayrı göstəricilərini ölçmək, həmçinin, onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini tələb edirdi.

Bununla əlaqədar olaraq XIX əsrin və XX əsrin əvvəllərində Avropada və ABŞ-da məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsindən geniş istifadə olunmağa başlandı. Sonralar tədricən məhsulun keyfiyyətinin ekspertizası funksiyaları da tətbiq edilməyə başladı.

Keçmiş SSRİ-də ilk dəfə məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi analitik ekspert metodunun təməlini tanınmış gəmiqayırma mütəxəssisi, mexanik və riyaziyyatçı, keçmiş SSRİ EA-nın üzvü A.N.Krilyov (1863-1945) yaratmışdır. O, uyğun əmsalların köməyi ilə hər bir hərbi gəminin xassələrini və onların

bərabərqiymətli olmamasını nəzərə alaraq, ekspert metodu ilə hərbi gəmilərin təqdim olunan tikinti layihələrini qiymətləndirirdi.

XX əsrin 20-30-cu illərində keçmiş SSRİ-də və digər ölkələrdə malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin ekspert metodu praktikada uğurla həyata keçirilirdi. P.Bridjmen keyfiyyəti xarakterizə edən, müxtəlif parametrlərin bir neçə kəmiyyət qiymətləndirilməsini (ekspertizasını) bir (ortaq) göstəriciyə gətirilməsi üsulunu təqdim etdi. 1928-ci ildə həmin problemi M.Aranoviç də həll etdi.

Dünyanın bir çox yüksək inkişaf etmiş dövlətlərində ekspertizanın keyfiyyəti sözü (yəni belə bir anlayış yoxdur), əvəzinə keyfiyyətin menecmenti (ingilis dilində keyfiyyətin idarə olunması) işlənir. Ona görə də, keyfiyyətin menecmenti məhsulu istehsalına nəzarət (ekspertiza) kimi başa düşülür.

Hesab olunur ki, keyfiyyətin mütəmadi şəkildə artma fazası 1950-ci illərdən amerikalı professor Edvards Deminqin çıxışından sonra başladı. Mühazirələr zamanı o, yüzlərlə yapon menecerləri ilə görüşdü. Onun çıxışları kiçik və iri kompaniyaların nümayəndələri tərəfindən əks-səda ilə qarşılandı.

Professor E. Deminq onun həmkarı C. Curan tərəfindən hazırlanmış xüsusi proqramda əsas deviz: «məmulatın keyfiyyətinin əsası, əməyin, işin keyfiyyəti və bütün səviyyələrdə menecment keyfiyyəti» idi.

Özünün 14 nəzəriyyəsində E.Deminq keyfiyyət nəzarəti nəzəriyyəsini xarakterizə etdi. Bu nəzəriyyə Yaponiya üçün malların rəqabət aparmasında aparıcı mövqe tutmağa şərait yaratdı. Bu model geniş ekspert dairəsinin araşdırma işlərinə şərait və keyfiyyətə yeni baxış yaratdı.

E.Deminqin daha konkret keyfiyyət araşdırması növbəti mərhələdə RDSA-nı (Plan-planlaşdırma, Do-icra, Check-yoxlama, ekspertiza, Act-normanın tətbiqi) yaratdı.

80-ci illərin əvvəllərində yaponların mal rəqabətinə cavab olaraq E.Deminqin nəzəriyyəsinə Qərb kompaniyaları da tətbiq etmişlər.

1980-ci ildə ABŞ Statistik Assosiasiyası E.Deminqin adına çox yüksək mükafat təyin edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində öz təsərrüfat fəaliyyətlərini həyata keçirən müəssisələr, məhsulun keyfiyyəti siyasətini elə yaradırdı ki, bu siyasət müəssisədə işləyən hər bir insanın iş fəaliyyətini əhatə edə bilsin.

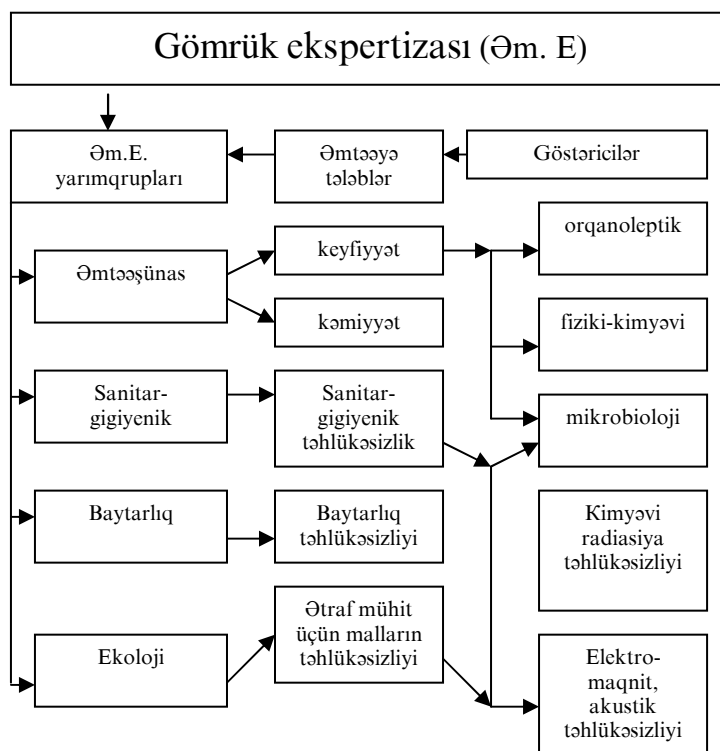
Bu siyasətdə, xüsusi ilə bəzi müəssisələr üçün işin keyfiyyət standartları müəyyən edilmiş və məhsulun keyfiyyətinin ekspert metodu ilə qiymətləndirilməsinin əsas sisteminin təmin edilməsi təyin edilmişdir.

1987-ci ildə standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilat (İSO) – beynəlxalq standart kimi keyfiyyət seriyası 9000 İSO qəbul etdi. Bir çox iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə (Almaniya, İngiltərə, Fransa, Avstriya, İsveç, Finlandiya və s.) bu standartlar milli standartlar səviyyəsində qəbul edilmişdi. Bu metoddan MDB ölkələri də istifadə edir. Hətta ekspertlərin attestasiyası keçirilərkən növbəti açıqlama verilmişdir: ekspert-auditor vəzifəsinə namizədlər öz bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirməyi bacarmalı və eyni zamanda İSO 10011-də tövsiyə olunduğu kimi yoxlamaları yerinə yetirmək üçün tələb olunan vərdisləri tətbiq etməyi bacarmalıdırlar.

1.2. Ekspertizanın təsnifatı və əsas prinsipləri

Növlərinə görə gömrük ekspertizasının təsnifatı ekspert qiymətləndirmədə tətbiq edilən tələblərin nomenklaturasını (siyahısını) nəzərə almaqla aparılır. Şəkil 2-də əmtəə ekspertizasının yarımqrupları və onlar üçün xarakterik olan tələblər təqdim olunur. Əmtəəşünas ekspertizası-örqonoleptik, fiziki-kimyəvi və mikrobioloji göstəricilərə əsasən malların istehlak xassələrinin, eləcə də malları müşaiət edən sənədlərdə onların kəmiyyət xarakteristikalarının ekspertlər tərəfindən aparılan sınaq (ölçü) və ya markalanmanın üstündəki informasiyaya əsasən qiymətləndirilməsidir.

Sanitar-gigiyena ekspertizası ekspertlər tərəfindən malların xassələrinin sanitariya-gigiyena cəhətdən təhlükəsiz olduğunu qiymətləndirməkdir.

Şəkil 2. Mallara verilən tələblərin nomenklaturasından aslı olaraq əmtəə ekspertizasının təsnifatı.

Baytarlıq ekspertizası-əmtəələrin ekspert tərəfindən mövcud tələblərə uyğunluğunu təsdiq etməək üçün baytarlıq təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsidir.

Ekoloji ekspertiza – malların xassələrinin ətraf mühitə təsirini müəyyən etməək üçün ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsi deməkdir.

Göstərilən ekspertiza növlərindən başqa bəzən texnoloji və sənəd ekspertizası da aparılır, lakin onlara ya əmtəə ekspertizasının bir hissəsi (məsələn, texnoloji), ya da onun nəticələrindən kompleks qiymətləndirmə üçün istifadə edirlər.

Keçirilmə xarakteri və əsaslarına görə istehlak malları ekspertizası növlərə bölünür.

Onlar şəkil 3-də göstərilmişdir.

İlkin əmtəə ekspertizası – maraqlı sifarişçi – təşkilatın sifarişi ilə aparılır. Belə Əm.E. əsası ondan ibarətdir ki, ekspertiza zamanı ilk dəfə ekspertizanın obyektini ilə tanış olurlar.

Əlavə əmtəə ekspertizası – sonuncu nəticənin çıxarılması üçün çatışmayan informasiyanı əldə etməək üçün aparılır. Əlavə ekspertiza aparmaq üçün əsas bir qrup, tək ekspertin və ya yuxarı təşkilatların informasiyasının dolğun və lazımi faktlarla əsaslanmadığı üçün iddiaçı və ya ekspert tərəfindən tələb oluna bilər, bu ya həlledici nəticənin qəbuluna təsir edə biləcək faktların aşkar əlavə göstəricilərə görə ekspert qiymətləndirməsinə əsasən aparılır.

Əlavə ekspertizanı da həmin ekspertlər aparır. Əgər vacib olarsa, aşkar olunmuş informasiya ekspertlərin səlahiyyətindən kənardırsa, qrupa (təzə) başqa ekspertlər də əlavə edilə bilər. Əlavə Əm.E. zamanı ekspertiza təkrar aparılmır, ancaq ona əlavələr edilir. Fərq ancaq bundan ibarətdir.

Təkrar əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza ancaq maraqlı tərəflərin ilkin ekspertizasının nəticələrindən narazılığı olduqda aparılır. Onu ancaq yeni ekspert qrupu aparmalıdır.

Qrupda ilkin ekspertiza aparmış ekspertlər də əgər maraqlı tərəflərin etirazı olmazsa iştirak edə bilər.

Təkrar ekspertiza və əsas əlavə ekspertiza üst-üstə düşə bilər. Ondan əlavə sifarişçi tərəfin və ya ekspert qrupunun bəzi üzvlərinin ekspertizasının ilkin nəticələrinin düzgün və əsaslı olmasına şübhəsi olduqda, informasiyanın və malların saxtalaşdırılması üzə çıxarıldıqda əsas ola bilər (məsələn, ekspertiza qiymətləndirilməsi üçün təqdim olunmuş nümunələr, malları müşayiət edən sənədlər və s.).

Təkrar ekspertiza mövcud qayda ilə aparılır, lazım olduqda yeni göstəricilərlə zənginləşdirilə bilər. Əgər təkrar ekspertizanın nəticələri ilkin ekspertizanın nəticələri ilə üst-üstə düşürsə, bu vaxt onlar yekun nəticə hesab olunur. Bəzən mürəkkəb hallara rast gəlinir ki, yeni ekspertləri dəvət etməklə, bir neçə təkrar ekspertiza aparılmalı olur.

Bu halda qəti qərarı ekspert təşkilatının rəhbərliyi və ya sifarişçi qəbul edir, əgər ekspertizanın nəticələri ancaq onun üçün maraq kəsb edərsə, burada hüquq normaları və mütləq tələblər gözlənilməlidir.

Nəzarət əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza ilkin əlavə və təkrar ekspertizaların düzgün və əsaslı aparılmasını təsdiq etmək məqsədilə keçirilir.

Nəzarət ekspertizası planlı və plandankənar ola bilər. Bu ekspertizanın aparılması üçün əsas, keçirilmiş ekspertizanın qeyri-obyektivliyi, lazımi qədər faktların olması, sifarişçi tərəfdən təqdim olunan informasiyanın azlığı və ya səhv olması və s.

Hal-hazırda nəzarət ekspertizası çox nadir hallarda aparılır, çünki sifarişçilər bu işdə maraqlı deyillər.

Kompleks əmtəə ekspertizası – bu ekspertiza kompleks ekspert qiymətləndirmənin əldə edilməsinə yönəldilmişdir ki, o da ya bütün, ya da ki, malların əksər xarakteristikalarını əhatə edir. Ekspertizanı apararkən bura müxtəlif sahələrdən mütəxəssislər daxil edirlər. Məsələn: yeni növ yeyinti məhsulunu qiymətləndirərkən əmtəəşünas ekspertlərin, sanitariya həkimlərinin, texnoloqların, keyfiyyət üzrə dövlət müfəttişlərinin, standartlaşdırıcılarının iştirakı vacibdir.

Belə kompleks əmtəə ekspertizanın aparılması üçün əsas təzə məhsula analoq məhsulun olmamasıdır. Bu ekspertiza istehlakçılar və ətraf mühit üçün böyük risklə aparılır, çünki bu malları müxtəlif şəraitlərdə işlədərkən (məsələn, çünki bu mallarda müxtəlif naməlum nöqsanlar əmələ gələ bilər ki, onlarda zərərli ola bilər) təhlükəli nöqsanlar əmələ gələ bilər.

Həyata keçirmə məqsədindən asılı olaraq əmtəə – mal ekspertizası aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirilir: müqavilə, gömrük, sığorta, bank məsləhətləşmə və istehlak.

Müqavilə ekspertizası – ekspertlər tərəfindən müqavilənin (konkret) şərtlərinin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsidir. Bu halda nümunələrin keyfiyyəti və ya mal əyarının (probusunun), eyni zamanda normativ sənədlər tələblərinə uyğunluğu, malların qablaşdırılması və nəticədə uyğunluq, boşaldılmadan əvvəlki nəzarət, malların kəmiyyətinə görə müqavilənin şərtlərinə uyğunluğu, keyfiyyəti, qablaşdırılması, malların markalanması və s.

Gömrük ekspertizası (Göm.E.) – malların gömrük məqsədilə ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsidir. Göm.E. malların çeşidinin eyniləşdirilməsi, eləcə də istehsal ölkəsi, mal xarakteristikasının dəqiqləşdirilməsi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün əmtəə nomenklaturasına (XİF ƏN) görə kodun dəqiqləşdirilməsi, sınaq üçün nümunələrin seçimi, malların kəmiyyət, keyfiyyət və başqa xarakteristikalarının gömrük ərazisində müvəqqəti saxlama ambarında dəqiqləşdirilməsi deməkdir.

Ondan əlavə Göm.E. apararkən malların emalı zamanı xammalın işlədilməsi normaları, emal məhsulunun identifikasiyası ekspert məhsulunun şəxsi emal məhsulu kimi təyin edilməsi də maraq doğurur.

Sığorta ekspertizası (S.E.) – dəymiş sığorta ziyanını keyfiyyət və kəmiyyət itkilərini nəzərə almaq şərtilə sığorta hadisəsi zamanı təbii fəlakət, yanğın mülkiyyətin oğurlanması və s. hadisələrlə əlaqədar sığorta qiymətinin ekspertlər tərəfindən hesablanması deməkdir.

Bank ekspertizası (B.E.) – keyfiyyətini, kəmiyyətini, zamanını, istismar müddətini və s. nəzərə almaqla girov verilmiş əmlakın (malın) ekspertlər

tərəfindən təxmini qiymətinin, kəmiyyətinin, keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi deməkdir.

Məsləhət ekspertizası (M.E.) – nəql, saxlama, satışa hazırlıq zamanı, eləcə də onların satışının mümkünlüyünü təsdiq edən təqdimatın verilməsi üçün saxlanma müddətinin proqnozlaşdırılması zamanı qüsurların yaranması səbəblərinin ekspertlər tərəfindən aydınlaşdırılması üçündür.

İstehlak ekspertizası (İ.E.) – istehlakçıdan və ya ekspert tərəfindən qəbul edilmiş malın xarakteristikasının qiymətləndirilməsidir. İ.E. – istifadə olmuş və yenidən hazırlanmış mallar üçün aparıla bilər. Malın xarakteristikasının qiymətləndirilməsindən başqa İ.E. vasitəsilə nöqsanların yaranma səbəbləri, eləcə də nöqsanlı malın keyfiyyət faizinin aşağı düşməsi də müəyyənləşdirilir.

Ekspertiza aparılarkən obyektivlik, müstəqillik, səriştəlilik, sistemli yanaşma, istehlakçılar və onu əhatə edən mühit üçün təhlükəsizlik prinsiplərinə riayət edilməlidir. Göstərilən prinsiplərin bir çoxu peşəkar fəaliyyətin çox növləri ilə ümumidir və «Standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırmanın əsasları», «Əmtəəşünaslığın nəzəri əsasları» kimi tədris fənlərində baxılır.

Buna görə də, ekspert üçün çox vacib olan prinsiplər üzərində dayanacağıq.

Obyektivlik – ekspert qiymətləndirilməsi aparılarkən xəbərdarlıq və ya subyektivliyin aradan qaldırılmasında özünü göstərir. Bu prinsipə riayət etmək çox da asan deyil, çünki ayrı – ayrı ekspertlər tərəfindən aparılan ekspertizanın əsaslarına əvvəlcədən subyektivlik elementləri daxil edilmişdir. Hər bir ekspert öz fərdi xüsusiyyətləri ilə ayrılır: zövqü, dünya görüşü, peşəkar səlahiyyəti və s. bütün bunlar aparılan ekspertiza qiymətləndirilməsinin səviyyə və xarakterinə şübhəsiz təsir göstərir.

Subyektivlikdən qurtarmaq üçün müəyyən metod və vasitələrdən istifadə edilir, bunların öyrənilməsi də çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Subyektivlikdən qurtarmaq vasitələrindən biri də müəyyən əlamətlərinə görə ekspert komissiyasının təşkil edilməsidir, məsələn: onların tərkibinə eyni profilli və ya əksinə müxtəlif profilli olan peşəkarları daxil etmək lazımdır ki, bu profillər bir-birini tamamlasınlar.

Ekspertin müstəqilliyi çox vacib prinsiplərdəndir, məhz obyektivlik buna əsaslanır.

Bu prinsipin əsası ondan ibarətdir ki, ekspert maraqlı tərəflərin heç birindən asılı olmasın. Maraqlı tərəf həm istehsalçı, həm istehlakçı, həm də əmtəə satıcısı ola bilər.

Ekspertin səriştəliliyi onun müəyyən əmtəə sahəsində əmtəəşünaslıq bilikləri və iş təcrübəsi ilə təyin olunur. Əmtəə ekspertizası aparmaq üçün, birinci növbədə, əmtəənin kimyəvi, fiziki və fiziki – kimyəvi tərkibi haqqında və eləcə də, bu xassələrə təsir edə biləcək proseslər haqqında dərin bilik əldə etmək vacibdir.

Bundan əlavə ekspert istehsal texnologiyası məsələlərini, əmtəəşünaslığın təşkili və uçotu, kommersiya fəaliyyəti, qiymətləndirmə, sənədləşdirmə, marketinq, menecment və hüququ bilməlidir.

Elə buna görə də, onlar ümumi peşəkar və xüsusi fənn kimi peşəkarlıq üzrə təhsil standartları və planlarına «Əmtəəşünaslıq və istehlak mallarının ekspertizası» (ali məktəblər üçün) və «Əmtəəşünaslıq» (xüsusi orta ixtisas məktəbləri üçün) daxil edilmişdir.

Hər bir təhsil informasiyası müəyyən vaxt kəsiyindən sonra yaddaşdan silinir və ya köhnəlir.

Bu səbəbdən də ekspertlər müntəzəm surətdə öz biliklərini təkmilləşdirmək, peşəkarlıq vərdişlərini yüksəltmək üçün müstəqil şəkildə elmi, tədris, xüsusi ədəbiyyatlardan istifadə etməli, təkmilləşdirmə kurslarında, seminarlarda iştirak etməlidirlər.

Ekspertə hər bir ekspert qiymətləndirilməsində sistemli yanaşma vacibdir. Bunun mahiyyəti ekspertiza aparmaq üçün verilən məlumatları ümumiləşdirib, qruplaşdırıb, müəyyən sistem şəklinə salmaqdır. Məsələn: mallara ekspert qiyməti verərkən onları müəyyən qrupa, yarımqrupa, növə, növmüxtəlifliyinə və ya tipə aid etmək bacarığı çox vacibdir.

Belə sistemləşdirmə – qruplaşdırma və ya təsnifləşdirmənin düzgün seçilmiş əlamətlərinə əsaslanmalıdır. Çox vacibdir ki, bu əlamətlər təsadüf deyil, prinsipial xarakter daşsın.

Misal üçün nişastanın və nişasta məhsullarının qənnadı məhsulları qrupuna daxil edilməsini göstərmək olar. Bizim fikrimizcə bu qruplaşdırma təsadüfi xarakter daşıyır, belə ki, bir çox prinsipial əlamətlərinə görə (tərkibi, satış qiyməti, xammal, təyinat) nişasta qənnadı malların əsas yarımqruplarına oxşamır. Nişasta və nişasta məhsullarını un məhsullarına aid etmək daha məqsəduyğun hesab oluna bilər. Bu məhsullarla nişastanı ümumi ərzaq tərkibi birləşdirir. Bu qrup mallar içərisində onun yüksək tərkibi, eləcə də istehlak üçün əsas xammal növləri (kartofdan başqa) vardır.

İkinci misal: saqqız – bizim bazarlarda nisbətən yeni mal növüdür. Bundan əvvəl əmtəəşünaslıq kurslarında öyrənilmirdi. Bəs onu hansı ərzaq qrupuna daxil etməli? Əgər saqqızın tərkibi, qiyməti və təyinatına baxılırsa onu tamli mallara aid etmək daha düzgün sayılır.

Saqqızın yeyinti əhəmiyyətli xassələri içərisində orqanoleptik qiymətinin və təhlükəsizliyinin daha çox əhəmiyyəti vardır. Belə ki, onun fizioloji qiyməti haqqında məlumat çox yüksəldilmişdir. Bundan əlavə müəyyən kateqoriyalı istehlakçılar üçün (xəstə və plomblu dişləri olan, mədə xəstəliyi olan adamlar və s.) saqqız əks təsirlidir.

İşin müqabilində yeni növünü adlandırma və yeni mal maarkasını müəyyən qrupa aid etmək üçün ekspert sistemli yanaşma zəruriyyəti ilə tez-tez qarşılaşır.

Səmərəlilik prinsipi – ondan ibarətdir ki, aparılan ekspertizanın mütləq nəticəsi malın səmərəli tətbiqinə, orijinal mal mübadiləsinin təşkilinə və xammal israfçılığının azaldılmasına, materialın, elektrik enerjisinin, əmək sərf etməsinin, eləcə də, maddi itkinin və mal itkisinin qarşısını almaqdır.

Məsələn, ekspertlər yeni malların ekspert qiymətləndirilməsini apararkən xammal sərfinin istehsal xərcləri, paylaşdırma və satışa çəkilən xərclərin

artırılması, yaxud azaldılmasını nəzərə alır, bundan sonra malın seriyalı və ya topdan istehsal edilməsi müəyyənləşdirilir.

Malların təhlükəsizliyi onunla bağlı ticarət xidmətinin əsas prinsiplərindən biridir və ekspertiza onun üzərində qurulur.

«Təhlükəsizlik - elə haldır ki, ziandəymə riski ziyanə yol verən həddə qədər məhdudlaşdırılır» (MS ISO 8402, n 2,8).

Ekspertiza apararkən ekspertlər mütləq real və ya nəzərdə tutulan dərəcədə ziandəyməni nəzərə almalıdırlar, belə ki, gələcəkdə bu mallardan və onlarla əlaqədar ticarət xidməti zamanı istehlakçının sağlamlığına, əmlakına və onu əhatə edən mühitə zəyan dəyə bilər.

Təhlükəsizlik prinsipi ekoloji ekspertizanın əsasını təşkil edir onun da vəzifəsi malların ətraf mühit üçün təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsidir.

Yuxarıda göstərilmiş prinsiplərə əsaslanan əmtəə ekspertizası qiymətləndirmə fəaliyyətinin növlərindən biridir. Onun digər növlərinə əmtəəşünaslıq və istehlakçı qiymətləndirməsi, keyfiyyətə və kəmiyyətə nəzarət, uyğunlaşdırma sertifikatı aiddir. Qiymətləndirmə fəaliyyətinin bütün növləri üçün ümumi və əlamətdar xassələr səciyyəvidir.

Göstəriləndiyi kimi, əmtəə ekspertizasının tətbiqi dairəsində malların qiyməti səciyələndirilir ki, bunu bilavasitə yerinə yetirmək, ya çətin, ya da ki, mümkün deyildir, yaxud da müstəqil ekspertin nəticəsinə ehtiyacı var. Bu, ilk növbədə, subyektiv metodla qiymətləndirilən orqanoleptik xassələrə və göstəricilərə aiddir.

Şübhə yoxdur ki, bu metodun obyektivliyini artırmaq üçün ekspert qiymətləndirməsinə müraciət etmək lazımdır. Hətta ölçülmə metodu ilə alınmış nəticələrin təhlili bəzən sərbəst və səriştəli qiymətləndirməyə ehtiyacı olur, xüsusən də buna tərəflər arasında razılaşma əldə edilmədikdə daha çox ehtiyac duyulur.

Fiziki-kimyəvi və mikrobioloji keyfiyyət göstəricilərini təyin etmək üçün ölçmənin obyektiv metodları mövcuddur. Adama elə gəlir ki, bu düzgün deyil.

İş ondadır ki, bu göstəricilər və onların həqiqi qiymətləri istehlakçı münasibətlərini və tələbatını tam surətdə əks etdirmir.

Bundan əlavə, onlar bir-birindən fərqli xarakter daşıyır və mal istehlakçısının həmişə verdiyi kompleks qiyməti vermir, elə buna görə də, fiziki-kimyəvi və mikrobioloji göstəricilərin qiymətinin obyektivliyinə baxmayaraq kompleks qiymətləndirmə üçün əmtəə ekspertizasının bir hissəsi kimi ekspertlərin peşəkar fəaliyyəti tələb olunur.

Bütün bunlar göstərir ki, əmtəə ekspertizası kommersiya fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Böyük mal partiyasının istehsalı və alınması həmişə risklə bağlıdır, satış malın aşağı keyfiyyətinə görə ləngiyir, bu da bazar tələbatının aşağı düşməsi ilə əlaqəlidir.

Əgər mal ancaq mal deyil, bazar konyukturunu daha səmərəli paylaşdırma kanallarını gözəl bilən ekspert və ya ekspertlər qrupu tərəfindən qiymətləndirilsə bu risk azalır.

Real şəkildə az məlum olan yeni malların ekspert tərəfindən qiymətləndirilməsi xüsusilə vacibdir, ekspert yeni malların üstün və çatışmayan cəhətlərini aydınlaşdırır, onların çatışmazlıqlarının vaxtında aradan qaldırılması üçün şərait yaradır və həmin yeni mallara tələbatı, rəqabət aparma qabiliyyətini analoji mallara nisbətən yüksəldir və qiymətlərin aşağı düşməsi üçün şərait yaradır.

Son vaxtlar işgüzar adamların müstəqil ekspertlərə müraciət tendensiyası qeyd olunur, bu da nümunələrin eyniləşdirilməsi məqsədilə tədarükçülər tərəfindən ilkin mərhələdə hər hənsı alqı – satqı müqaviləsindən əvvəl aparılır.

Əmtəə ekspertizasının nəticələri belə müqavilələrin bağlanmasıda həlledici olur.

Bununla yanaşı ekspertiza NTS-də (normativ-texniki sənəddə) rəqlamentləşdirilmiş bütün tələblərin və ya onların müəyyən hissəsinin təsdiq olunması ilə də aparıla bilər. Bundan başqa əmtəə-mal ekspertizası üçün hal-hazırkı fəaliyyət göstərən standartlar və digər normativ sənədlərin çərçivəsindən xaricə çıxan nomenklatur göstəricilərin genişlənməsi də ola bilər.

Sertifikasiya laboratoriyaları və sertifikatlaşdırma üzrə orqanlar tərəfindən aparılan əmtəə ekspertizası sertifikat sınaqlarının bir hissəsi də ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Əm.E.-sı və uyğunluq sertifikatlaşdırması arasında (mallara ümumi nəzarət) nisbətən daha sıx əlaqə vardır, nəinki Əm.E. və US ümumi prinsiplər üzərində qurulur. Əm.E. və US subyektləri ekspertlərdir.

Onların arasındakı fərq iş fəaliyyətlərinin nəticələrindədir. US ekspertləri ancaq ekspertiza aktını və ya rəyi təqdim edə bilərlər, ancaq onlar sertifikatlaşdırma vermək hüququna malik deyillər. Əmtəə ekspertizası üzrə ekspertlər akt tərtib edir və ya sınaq protokollarını doldururlar ki, bunlar da son sənədlərdir. Müəyyən hüquqi statusa əsasən ekspertlər nəzarət funksiyasına malik deyillər, məhz buna görə də, malların kəmiyyət və keyfiyyəti üzrə nəzarəti apara bilmirlər. Müfəttiş nəzarəti aparmaq hüququ ancaq rəhbərliyə və ekspert idarəsi müfəttişlərinə həvalə olunur.

1.3 Gömrük ekspertizasının əsasını təşkil edən hüquqi aktlar.

Əvvəlki fəsilərdə ,gömrük işi sahəsində ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün hüquq normalarından istifadə olunduğu qeyd olunmuşdur.Bu baxımdan əvvəlcə normativ hüquqi akt anlayışı aşağıdakı kimi xarakterizə olunur.

“Normativ-hüquqi aktlar haqqında “Azərbaycan Respublikasının qanunun (26.XI.1999-cu ildə qəbul olunub.) 2-ci maddəsində normativ hüquqi aktlar anlayışı Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktı səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan ,hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ləğv edən , dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir.-kimi verilmişdir.

Mövcud qanunvericiliyə görə,Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi və ona daxil olan normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-151-ci maddələri ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının normativ xarakterli aktları aşağıdakılardır.

1.Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-6,8 ci bəndlərinə və IV hissəsinə əsasən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları.

2.Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları,təlimatları və izahları.

3.Vergi icra hakimiyyəti orqanlarının , yerli özünüidarə orqanlarının qərarları.

4.Azərbaycan Respublikası Milli Bankının qərarları.

Normativ hüquqi aktlar qəbul etmək səlahiyyəti olan orqanlar və bu səlahiyyətlərin həddləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və digər qanunları ilə müəyyən edilir.

Bu qanunun 6 cı maddəsinin 2-ci bəndinə görə Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları qəbul etmək səlahiyyəti olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları bu səlahiyyətin bir hissəsini aşağı icra hakimiyyəti orqanlarına verə bilər.

Qanundan göründüyü kimi, səlahiyyəti olan bütün dövlət orqanları, öz işlərini mövcud qanunvericiliyə uyğun həyata keçirmək üçün normativ -hüquqi aktlar qəbul edə bilərlər.

a) hüquq yaradıcı.

b) hüquq müəyyənedici.

Gömrük orqanları öz xarakterinə görə hüquq yaradıcı və hüquq müəyyənedici olmaqla hüquqi aspektdən norma yaradıcı bir orqan kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu baxımdan Gömrük Komitəsi bir hüquq mühafizə orqanı kimi dövlətin idarəetmə strukturuna daxil olduğundan, yuxarıda adı çəkilən qanunun müddəaları bütünlüklə bu orqana da şamil olunur.

Gömrük orqanlarının normativ hüquqi aktlar qəbul edə bilməsi səlahiyyəti GM-nin 9 cu maddəsində daha ətraflı öz əksini tapmışdır. Bu məcəllədə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan hallarda Azərbaycan Respublikasının gömrük işini aparan icra hakimiyyəti orqanı öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanı, Azərbaycan Respublikasının bütün başqa dövlət orqanları, təbəçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarələr, müəssisələr və təşkilatlar, habelə vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normativ aktlar qəbul

edir.Göstərilən normativ aktlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq qeydiyyatdan keçirilir.

Hüquqi əsaslarına görə ,DGK-nin hüquqi aktlarını şərti olaraq iki qrupa bölmək olar.

1.normativ aktlar.

2.fərdi aktlar.

Normativ hüquqi aktlar gömrük hüququnun tənzimləyici funksiyası ilə əlaqədardır.

Bu cür aktlarda gömrük işi sahəsində eyni cür münasibətlərin tənzimlənməsi normaları öz əksini tapmışdır.Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, normativ aktlar uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulur və konkret sahələrin tənzimlənməsinə xidmət edir.Məsələn, gömrük idarələri haqqında əsasnamə, gömrük orqanlarında girovdan istifadə haqqında və gömrük daşıyıcısı haqqında əsasnamələr, habelə digər təlimat və qaydalar .Bütün normativ aktlar qanunvericilik əsasında hazırlanmışdır.

Gömrük işi sahəsində DGK aşağıdakı normativ aktları verə bilər.

1.əmr və sərəncamlar.

2.təlimatlar.

3.ümumi və müvəqqəti qaydalar

4.metodiki tövsiyyələr

5.göstərişlər.

Əmr-gömrük işi sahəsində ən çox yayılan və istifadə olunan hüquqi normativ aktdır.DGK öz səlahiyyətləri daxilində mal və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi qaydaları, gömrük tarif tənzimlənməsi və gömrük ödənişlərinin tutulması, gömrük nəzarəti və s barədə əmrlər verə bilər.Gömrük işi sahəsində ümumi münasibətləri

tənzimləyən normalar toplusu barədə də əmr və ya sərəncam normativ hüquqi akt formasından istifadə olunur.

Eyni zamanda ümumi və müvəqqəti qaydaların müəyyən edilməsi, təlimat, göstəriş və əsasnamələrin təsdiqi də əmrlə olur.

Təlimatlar –bilavasitə qanun və yuxarı orqanların normativ aktlarının icrası üçün hazırlanmış normativ aktlardır.Təlimatlar əmrlərdən fərqli olaraq ,gömrük işi sahəsində daha çətin sahələrin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi üçün hazırlanır.

Ümumi qaydalar.-gömrük işinin məlum sahəsinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi normativ aktlardır.Məsələn.”Malların gömrük sərhəddindən keçirilməsi qaydası. ”

”Fiziki şəxslər tərəfindən malların Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsinin ümumi qaydaları. ” və s.

Metodiki göstərişlər.-hüquqi normativ akt olub,təlimatlar və qaydalarla müqayisədə ,hüquqi cəhətdən məcburi deyildir.

Göstərişlər daha çox istifadə olunan normativ akt olub,ayrıca gömrük əməliyyatlarının aparılması ardıcılığını özündə əks etdirir.

Məsələn ”Alkoqollu içkilər və tütün məmulatlarının gətirilməsi zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün alınan gömük ödənişləri barədə”.

Fərdi və hüquqi aktlar.-Gömrük Komitəsinin yerli gömrük orqanların verdiyi əmrlərdir.

Fərdi hüquqi aktlar normativ aktlardan gömrük işi sahəsində fərdi məsələlərin həlli ilə əlaqədar olması ilə fərqlənir.Onlar konkret gömrük hüquqi münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı ortaya çıxan hüquqi fakt adlanır.Məsələn,DGK sədri tərəfindən gömrükxana rəisinin təyini, vəzifəli şəxslərin təltifi,cəzalandırılması və s.

Məsuliyyət anlayışı və onun növləri.

Gömrük işi sahəsində baş verən hüquq pozuntularına görə qanunveriliyə uyğun olaraq, aşağıdakı məsuliyyət növləri vardır.

- a) Cinayət məsuliyyəti.
- b) İnzibati məsuliyyət
- c) İntizam məsuliyyəti
- d) Maddi məsuliyyət

Cinayət məsuliyyəti. Gömrük qaydalarının pozulmasına görə, GM-də nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyət qaçaqmalçılıq, gömrük ödənişlərini verməkdən yayınma və incəsənət tarixi və arxoloji sərvət olan əşyaları ölkəyə qaytarmama işlərinə aiddir. Bu məsuliyyətlər haqqında daha ətraflı məlumat sonrakı fəsilərdə veriləcəkdir.

Gömrük hüquq tənzimlənməsi zamanı baş verən qaçaqmalçılıq və digər cinayətlərə görə cəzalar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur.

İnzibati məsuliyyət. Gömrük işi sahəsində baş verən gömrük pozuntuları zamanı öz xarakterinə görə cinayət məsuliyyətinə aid edilmirsə, onda qaydaları pozmuş hüquqi və fiziki şəxslər inzibati xətlər haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun məsuliyyət daşıyır.

İntizam məsuliyyəti. Bu məsuliyyət növü öz təbiətinə görə daha çox inzibati hüquqıdır. Lakin GM-in 274-cü maddəsində göstərilir ki, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri və digər işçiləri hüquqa zidd qərar, hərəkət və hərəkətsizliklərinə görə intizam, inzibati cinayət və digər məsuliyyət daşıyırlar.

Gömrük orqanlarında çalışan əməkdaşların intizam məsuliyyəti GM-ilə tənzimlənir.

Gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri aşağıdakılara əmək etməlidirlər.

-peşəkar hazırlığa yiyələnməli, ona tapşırılan işi aydın dərk etməli, xidməti vəzifələrini dəqiq və vaxtında yerinə yetirməli, işdə lazımı təşəbbüskarlıq və dönməzlik göstərməli, daimi öz ixtisasını təkmilləşdirməli.

-mövcud qanunvericilik və digər normativ aktlara uyğun olaraq ,onun iş fəaliyyətinə aid olan intizam və qaydalara dönmədən riayət etməli.

-gömrük orqanlarının avadanlıq və binalarını, xidməti nəqliyyat vasitələrini, texniki nəzarət vasitələrini və digər əmlakı qorumaq, gömrük baxışı zamanı götürülmüş malların olduğu kimi qorunmasını təmin etməlidir.

Gömrük orqanlarının rəhbər işçiləri aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidirlər.

-təbəçiliyində olanların dövlət əmlakına qayğı ilə yanaşmalarını təmin etmək, qiymətli materialların itirilməsinə şərait yaradan səbəbləri aradan qaldırmaq .

-qanunçuluğun tələblərini dəqiqliklə yerinə yetirmək ,əmr və sərəncamların düzgün verilməsinə və yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək, müxtəlif rejiminin işçilər tərəfindən qorunmasını təmin etmək.

-nizam –intizamın möhkəmləndirilməsi üçün müvafiq tədbirləri gömrük,iş vaxtının itirilməsi və kadr axınının qarşısını almaq.

-təbəçiliyində olanların qayğısına qalmaq, yaxşı işçiləri vaxtında mükafatlandırmaq və qaydaları pozanları isə ciddi cəzalandırmaq.

-gömrük işi ilə bağlı normativ aktları vaxında yerlərə çatdırmaq

-gömrük nəzarəti zamanı müsadirə edilmiş malların dəqiq hesabatını aparmaq və həmin malları qorumaq.

-xidmət vaxtı və xidmədən kənar vaxtlarda işçilərə nümunə olmaq.

İşçilər bütün tapşırıqları ,bilavasitə öz rəhbərindən alırlar.Alınmış tapşırıqları vaxtında və düzgün yerinə yetirmədikdə müvafiq cəza alırlar.

Gömrük orqanının vəzifəli şəxsi xidməti intizam qaydalarını pozduqda ona,Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Gömrük orqanlarında xidmət haqqında " Əsasnamənin 69-cu maddəsinə görə,aşağıdakı intizam tənbehlərindən biri tətbiq edilə bilər.

1. irad
2. töhmət
3. sonuncu xəbərdarlıqla şiddətli töhmət
4. 6 ay müddətinə aşağı vəzifəyə keçirilmə
5. xüsusi rütbəsinin bir pillə aşağı salınması
6. gömrük orqanlarında xidmətinə xitam verilmə.

İntizam tənbehinin verilməsi əmrlə rəsmiləşdirilir və orada xətanın səbəbləri göstərilməklə elan olunur.Əgər növbəti 6 ay ərzində o,yeni intizam tənbehi almışsa, tənbeh onun üzərindən götürülür.

Yuxarıda göstərilən Əsasnamənin 120-ci maddəsinə görə ,gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin xidmətinə aşağıdakı hallarda xitam verilir.

- öz təşəbbüsü ilə
- yaş həddinə çatdıqda
- pensiyaya çıxdıqda
- başqa vəzifəyə keçirildikdə
- tibb komissiyasının rəyinə görə

-attestasiya komissiyasının rəyinə görə.

-xidməti intizamı bir dəfə kobud surətdə pozduqda və ya xidməti vəzifələrini müntəzəm surətdə yerinə yetirmədikdə.

-əmək qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Qaçaqmalçılıq və digər cinayətlər.

Gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılıq ən ağır cinayətlərdən sayılır.

Onunla digər cinayətlər arasındakı konkret fərqlər öz əksini GM-də tapmışdır.

Gömrük sərhədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə edilməsi, yaxud bəyan etməklə və ya düzgün bəyan etməməklə aşağıdakı malların keçirilməsi qaçaqmalçılıq hesab olunur.

- a) Narkotik vasitələrin, psixotrop ,güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici radioaktiv və partlayıcı mallar.
- b) Silahlar, partlayıcı qurğular və onlar üçün döyüş sursatı
- c) Nüvə,kimyəvi,bioloji və digər kütləvi qırğın silahların ,həmin silahların hazırlanması üçün istifadə oluna biləcək material və avadanlıqlar,strateji əhəmiyyətli xammalın.
- d) Azərbaycan Respublikasından çıxarılması üçün müvafiq qaydalar müəyyən edilmiş ölkədə yaşayan xalqların və xarici ölkə xalqlarının bədii,tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların.
- e) Külli miqdarda, yaxud dövlət orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə ,yaxud gömrük nəzarətinin müəyyən formalarından azad olunmuş şəxs tərəfindən, yaxud gömrük nəzarətinin ayrı –ayrı malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi üçün müvəkkil edilmiş şəxs tərəfindən ,yaxud kontrabanda ilə məşğul olmaq üçün

təşkil edilmiş bir qrup şəxs tərəfindən keçirilən digər malların.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmış Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii,tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq olaraq qaytarılması məcburi olan hallarda və müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarılmadıqda və qaçaqmalçılıq sayılır və cinayət qanunvericiliyi ilə cəzalandırılır.

Gömrük qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyət.

Gömrük hüququnda bir çox vacib gömrük qaydaları var ki,kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan idarə ,təşkilat ,müəssisə, fiziki və hüquqi şəxslər,habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər məcburi yerinə yetirməlidirlər.

Mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti,keçirilmə (gətirilmə, aparılma) qaydaları (gömrük rejimlərinin tətbiqi də daxil olmaqla) və ardıcılığı ,gömrük ödənişlərinin müəyyənləşdirilməsi və alınması, gömrük güzəştlərinin verilməsi və gömrük məhdudiyyətlərinin qoyulması və s tədbirlər gömrük qaydaları adlanır.Bu qaydaların pozulmasına görə gömrük qanuncericiliyində müvafiq cəzalar nəzərdə tutulmuşdur.

Gömrük qaydalarının pozulması və öz təbiəti xarakterinə görə inzibati pozuntular olduğundan, şəxslər daha çox inzibati xətlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Məcəlləsinə uyğun məsuliyyət daşıyırlar.

Gömrük işi sahəsində qaydaların pozulması Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi,Gömrük Məcəlləsi,Gömrük tarifi haqqında ,Azərbaycan Respublikasının qanunu və gömrük işi üzrə Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları,

həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə müəyyən edilən, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilmə qaydasına, gömrük nəzarəti, gömrük işi ilə əlaqədar valyuta nəzarəti, gömrük rəsmiləşdirilməsi, eləcə də gömrük ödənişlərinin ödənilməsi, gömrük güzəştləri verilməsi və ondan istifadə qaydalarına qəsd edən və törədilməsinə görə İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə məsuliyyət nəzərdə tutulan, hüquqa zidd hərəkəti və hərəkətsizliyi.

Burada nəzərdə tutulan şəxs termini Məcəllənin 17-ci maddəsinin 6-9 bəndlərində göstərilən fiziki və hüquqi (həm ölkənin həm də xarici ölkələrin) şəxsləridir.

Hüquqi şəxslər. gömrük əməliyyatları aparılmasında bilavasitə və dolayısı ilə iştirak edən, qanuna müvafiq surətdə qeydə alınmış idarə, müəssisə və təşkilatlardır.

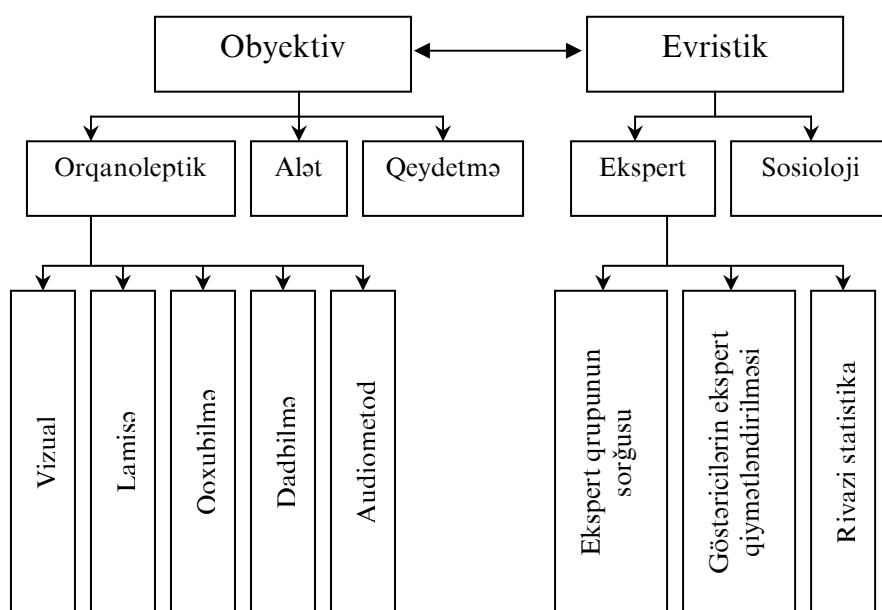
Fiziki şəxslər. - hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlardır.

“Şəxs” anlayışı mülki hüququn bütün subyektlərinə aiddir. Azərbaycan Respublikası mülki məəcəlləsində “şəxslər” “hüququn fərdi subyektləri kimi “vətəndaşlar” və “hüquqi şəxslər” kimi iki yerə ayrılır.

II Fəsil. Kimyəvi məhsulların ekspertizasının təşkili və aparılma qaydaları

2.1 İstehlak mallarının ekspertizasının metodları

Gömrük ekspertizasının metodu – malların ekspert qiymətləndirilməsinin nəticələrinin əldə olunması üsuludur. Ölçü vasitələrinin tətbiqindən asılı olaraq bütün metodlar qruplara, yarımqruplara və növlərə bölünür. Aşağıda istehlak mallarının ekspertizasının metodlarının təsnifatı verilmişdir.

Şəkil 3. Gömrük ekspertizasının metodlarının təsnifatı.

Şəkildən göründüyü kimi, istehlak mallarının ekspertizasını apararkən malların qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodlarından istifadə edirlər. İstehlak mallarının ekspertizasının metodları yuxarıda deyildiyi kimi, iki qrupa ayrılır: obyektiv və evristik.

Obyektiv metod – ölçmə yolu ilə malların xarakteristikalarının təyin edilməsi və ya qoyulan tələblərə hər hansı uyğunsuzluqları, kənarlaşmanı qeydiyyatı alma üsuludur.

Obyektiv metod üçün xas olan ümumilik ölçmə nəticələrinin ifadə edilməsində və ya qəbul edilmiş vahidlə və ya faizlərlə hesablanmasıdır. Belə ki, bu nəticələr müqayisə edilə, yenidən bərpa edilə və yoxlanıla bilər.

Onların arasındakı fərq ondadır ki, ölçü metodlarının tətbiqi zamanı texniki cihazlardan istifadə edilir, qeydəalma metodundan isə vizual hesablanma aparılır.

Evristik metodları – məntiqi üsulların məcmusuna və son nəticəni əldə etmək üçün nəzəri tədqiqatların metodiki qaydalarına əsaslanmış metodlardır.

Bütün evristik metodlar üçün ümumilik, qiymətləndirməyə subyektiv yanaşma, hipotezlərin qurulması, ayrı-ayrı şəxslərin fikirlərinə əsaslanan ehtimallardır. Evristik metoda hər bir yarımqrupun metodları bir-birini əvəz etmir, lakin tamamlayır və ya müstəqil tətbiq olunma dairəsinə malik olur.

Evristik yarımqrupların arasındakı ərq onların təyinatında və istifadə etdikləri vasitələrdə və ya işlədilən üsullardadır.

Orqanoleptik metodları malların orqanoleptik göstəricilərini təyin etmək, ekspert metodları – qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində malların xassə və göstəricilərini qiymətləndirmək, sosioloji metodlar alıcıların sorğusu yolu ilə istehlakçı qiymətinin təyin edilməsi üçündür.

Orqanoleptik metodların əsas vasitələri hissiyyat orqanlarıdır. Sosioloji metodlarda istənilən vasitələr işlədilir, o cümlədən digər yarımqruplar üçün xarakterik olan obyektiv və evristik metodlar da vardır.

Sosioloji metodların ən vacib vasitələrindən anketləri göstərmək olar.

Hər bir yarımqrup öz növbəsində növlərə və növ müxtəlifliklərinə bölünür. Onların xarakteristikaları ayrı-ayrı qruplara baxarkən verilir.

Orqanoleptik metodlar – hissiyyat orqanları vasitəsilə keyfiyyət göstəricilərinin qiymətinin təyin olunması metodlarıdır.

Onlar üçün mürəkkəb fizio-psixoloji əsaslar xarakterikdir ki, bu metodların subyektivliyini təyin edir. Subyektivizmin azaldılması və nəticələrin dəqiqliyini artırmaq üçün bu əsasları bilərək və nəzərə alaraq verilmiş metodların üstün və çatışmayan cəhətlərini bilmək lazımdır.

Keyfiyyət göstəricilərinin qiymətinin təyin edilməsinin sadəliyi və tezliyi, eləcə də ölçü zamanı bahalı cihazlardan istifadə olunması bu metodların müsbət cəhətidir. Bir çox adamlar gözəl sensor (hissiyat) qabiliyyətinə

malikdirlər ki, onlar xarici görünüşün, dadın, iyin və rəngin orqanoleptik qiymətləndirilməsində iştirak edə bilirlər. Lakin elə adamlar olur ki, onlar rəng («rəng» daltoniklər), ya da ki, iybilmə («iy» daltoniklər) qabiliyyətindən məhrumdur. Belə adamlar orqanoleptik metoddan istifadə edə bilən ekspert ola bilməzlər.

Aparılan tədqiqatlara əsasən 250 nəfərdən ancaq 70%-nin düzgün dadbilmə qabiliyyəti var. 25%-ə qədər müşahidə edilənlər duzlu və turşulu dadları qarışdırır. «Dad» daltonizmi təxminən 5-10% müşahidə olunması təsdiqlənmişdir (yaşından, cinsindən və həyat tərzindən asılı olaraq). Bir çox adamlarda yaşlandıqca orqanoleptik hissiyyat zəifləyir. Belə ki, 35-50 yaşadək ticarət işçiləri qruplarında normal hissetmə ancaq 25% olur, 40% şor və turş dadları qarışdırır. 20-30 yaşlıları arasında dadbilmə 50%-də düzgün, 20% isə dadları qarışdırır. Siqaret çəkən adamlar çəkməyənlərə nisbətən daha tez-tez dadları qarışdırır. Qadınlar «şirin» dadı kişilərə nisbətən daha yaxşı hiss edirlər, bu da onların şirniyyata daha çox meyilliyindən irəli gəlir. Bir çox ədəbiyyatlarda orqanoleptik metodun əsas müsbət cəhətinin sadəlik olduğu vurğulanır, lakin mürəkkəb fiziki-psixoloji əsasları nəzərə alsaq, bununla razılaşmaq çox çətindir. Belə ki, bu metodlarda nəticələrin düzgünlüyü ekspertin savadından çox asılıdır.

İstehlakçı səviyyəsində sadə orqanoleptik qiymətləndirmək üçün çoxsaylı rəng, dad, qoxu çalarlarını ayırd etmək tələb olunur.

Ekspert qiymətləndirilməsi zamanı, hətta keyfiyyətli orqanoleptik göstəricilərin qiymətləndirilməsində azacıq fərq olduqda belə böyük əhəmiyyəti olur. Ekspertlər özünün imkanlarını bilməli və onları tətbiq etməyi bacarmalıdırlar.

Orqanoleptik metodların çatışmayan cəhətlərindən biri qiymətləndirmənin subyektivliyidir, onun nəticələrinin nisbi olması (rəng – yaşıl, qırmızı və s., dad – yaxşı seçilən şirin, kəmsirin, dadsız və s.) nəticələrin müqayisə olunması və lazımınca bərpa edilməməsi.

Orqanoleptik qiymətləndirmədə insanın bütün 5 hissiyyat orqanı iştirak edir. İstifadə olunan hissiyyat orqanından və təyin olunan keyfiyyət göstəricisindən asılı olaraq orqanoleptik metodlar 5 yarımqrupa bölünür: vizual, iy, lamisə, dad və audio metod. Müxtəlif sinifli istehlak mallarını qiymətləndirmək üçün ümumi göstəricilərə onların xarici görünüşü, eyni zamanda rəngi (çox vaxt rəng və rəngləmə müstəqil kimi verilir) və konsistensiyası da daxildir. Ona görə də vizual və lamisə metodları ümumi orqanoleptik metodlara aid edilir. Digər orqanoleptik metodlar yarımqrupları bütün istehlak malları üçün spesifikdir.

İybiilmə metodu bütün ərzaq mallarının iynin qiymətləndirilməsi üçün, eləcə də qeyri-ərzaq mallarının ayrı-ayrı qrupları üçün, məsələn, ətriyyat, kosmetika, yuyucu tozlar, başqa yuyucu vasitələr və s. istifadə olunur. Dadbiilmə metodu bütün ərzaq mallarının qiymətləndirilməsi üçün ümumi və vacib metoddur, qeyri-ərzaq mallarında tətbiq edilmir. Ərzaq mallarının qiymətləndirilməsi zamanı dadbiilmə metodu ilə yanaşı, qoxubilmə metodundan da istifadə edilir.

Audiometod (akustik) ən çox qeyri-ərzaq malları üçün işlənir. Nadir hallarda ərzaq mallarına da tətbiq olunur. Ən çox bu metod musiqi alətləri, audio və videotexnika, qab-qacaq üçün istifadə edilir. Göstərilən hər bir orqanoleptik metodlar insanın müəyyən hiss orqanları vasitəsilə həyata keçirilir və konkret olaraq keyfiyyət göstəriciləri qiymətləndirilir.

Vizual metod – bu metod görmə vasitəsilə obyektin xarici görünüşünün və rənginin dərk edilməsidir.

Xarici görünüş – kompleks göstəricidir ki, forma, rəng (rəngləmə), xarici örtüyün vəziyyəti bütövlükdə daxil edilir və vizual təyin edilir.

Görmə vasitəsilə insan böyük informasiya alır (70-80%). Vizual qiymətləndirmə – xüsusən ticarətdə daha geniş yayılmış və asan qiymətləndirmədir.

Görmə orqanı – gözdür, müəyyən uzunluğu (396-dan 760 mm) işıq şüalarının elektromaqnit titrəyişi ilə oyanmağa malikdir. Gözüün işığa həssas

hissəsi tor qışadır, yarım dairə əmələ gətirən qışa kolba və çubunşəkillidir. Çoxsaylı reseptor toxumalardan ibarətdir.

Rəngin qiymətləndirilməsində dequstatorların fərdi xüsusiyyətlərini, onların məhsullarla rənglər arasında qəbul etdikləri assosiasiyaları nəzərə almaq lazımdır. Bilmək lazımdır ki, görmə qüsurları mövcuddur ki, o da rənglərin tam və yaxud hissə-hissə seçmə qabiliyyətindən məhrum olmaqdan ibarətdir.

Dixromatizm – rənglərin bir hissəsini ayırd etmək qabiliyyətinin itirilməsidir, 3 əsas rəng – qırmızı, yaşıl, mavi yerinə onlar ancaq ikisini seçirlər.

Daltonizm – rəngləri ayırd etmək qabiliyyətinin itirilməsidir.

Belə görmə qüsurları olan insanlar ekspert ola bilməz, bu səbəbdən də malları qiymətləndirə bilməz.

Tələb olunur ki, qiymətləndiricilər rənglərə qarşı çox yüksək həssaslığa malik olsun və hətta bəzi az seçilən çalarlar belə ayırd edilsin.

Rəngin çalarlarının seçilməsi verilən ərzağın keçmiş qiymətləndirmə təcrübəsinə əsaslanan müəyyən görmə assosiasiyaları da təsir edir. Ümumi qəbul edilmiş etalona rəng uyğun olmadıqda ərzaq haqqında qabaqcadan mənfi rəy yaranır. Məsələn, liloqlabinlə karbonun təsiri nəticəsində ətdə tünd albalı rənginin əmələ gəlməsi istehlakçıda həmin ərzağın təzə olmasında şübhə yaradır.

Rəngin orqanoleptik sekrofotometrik üsullarla qiymətləndirilməsini başqa daha dəqiq metodlarla əvəz etmək olar.

Məsələn, T.N.Paramonovun tədqiqatlarına əsasən tərəvəz şirələrinin orqanoleptik və spektrofotometrik qiymətləndirmə əsasında sıx korrelyasion əlaqə təyin edilməlidir.

Lamisə metodu – bu metod konsistensiyanın və ya taktiki hissiyyatların köməyi ilə üst səthin vəziyyətinin tədqiqinə əsaslanır.

Konsistensiya lamisə və ya taktil (lat. *tactiens*) hissiyyatlarının köməyi ilə müəyyən edilir.

Lamisé aparatının qəbul etmə hissəsi azad lamisé əsəblərinin hissiyyatlı ətraflarıdır və ya azad toxuma kapsulalarında olan əsəb sonluqlarıdır.

Formasına, strukturuna görə lamisé reseptorları müxtəlifdir və müxtəlif hissiyyatları qəbul edirlər: toxunma, əzələlərin, damarların dərin lamisəsi (məhsulu bərkdən sıxdıqda) təsiretmə, hərəkət, ağrılar, vibrasiya, isti və ya soyuğun təsiri.

Azad əsəb sonluqları ağrı stimullarını, toxuma kapsulalarına (Krauze kolbacıqları) soyuğa həssasdırlar. Meysner cisimləri və Merkev diskləri – toxunmaya həssasdır, Paçini cisimləri möhkəm təsirə həssasdır.

Lamisé analizatorları orqanizmdə qeyri-bərabər yerləşdirilmişdir. Daha həssas analizatorlar barmaqların sonluqlarında və ağız boşluğunda yerləşir, dildə, damaqlarda.

İybiilmə metodu – bu metod qoxunu iybiilmə reseptorları vasitəsilə qəbuluna əsaslanır. Bir çox ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının (ətriyyat-kosmetik məmulatlarının, yuyucu vasitələrinin, başqa məişət-kimya malları) iynin və ətrinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunur.

Dadbilmə metodu – dadbilmə reseptorları vasitəsilə dadın hiss edilməsi metodudur.

Dad – həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət üzrə müəyyənləşən dadbilmə reseptorlarının qıcıqlandırılması zamanı yaranan hissdır. Keyfiyyət üzrə dadın müəyyənləşdirilməsi əsasən dilin məməciklərində yerləşən dad soğanaqlarına maddənin təsirindən baş verir. Bundan başqa, dad soğanaqları selikli ağız boşluğunda, boğazın divarlarında, badamciq vəziləri üzərində və udlaqda vardır. İnsanın ağız boşluğunda dad soğanaqlarının ümumi sayı 9 minə çatır. Bundan başqa dadın müəyyən olunması qidanın ağız boşluğunda hiss olunmasından da asılıdır. İnsan ağzındakı dadbilmə aparatı kimyəvi analizatordur, həmçinin o, müasir cihazlardan da həssasdır. Bütün müxtəlif çalarlı dadların hiss olunması xüsusi hiss orqanları olan dadbilmə soğanaqlarının qıcıqlandırılması zamanı baş verir. Dadbilmə soğanaqları sensor neyronlarından və onları əhatə edən köməkçi hüceyrələrdən ibarət bir neçə

həssas homoreseptor toxumalardan ibarətdir. Homoreseptor toxumalar müəyyən kimyəvi maddələrə reaksiya verir. Dadılmə soğanaqları dadın əsas növlərinin qəbul olunması üzrə differensiaslanırlar: şirin, şor, turş, acı. Dilin ucunda yerləşmiş soğanaqlar şirin dada, dilin ön hissəsinin kənarları turş dada, dilin kətiyü isə acı dada həssasdır.

Alət metodları – texniki vasitələrin köməkliyi ilə keyfiyyət göstəricilərinin mütləq qiymətinin təyin edilməsi (ölçülməsi) metodlarıdır.

Keyfiyyətin fiziki-kimyəvi və mikrobioloji göstəriciləri eyni adlı qrup mallar üçün spesifik və xarakterikdirlər. Ona görə də bu göstəricilər çoxsaylıdır, bu da onların təyin edilməsi üçün çoxsaylı ölçü metodlarının tətbiqini tələb edir. Alət metodları orqanoleptik metodlarla bağlıdır, onları dolğunlaşdırır, ancaq əvəz etmirlər.

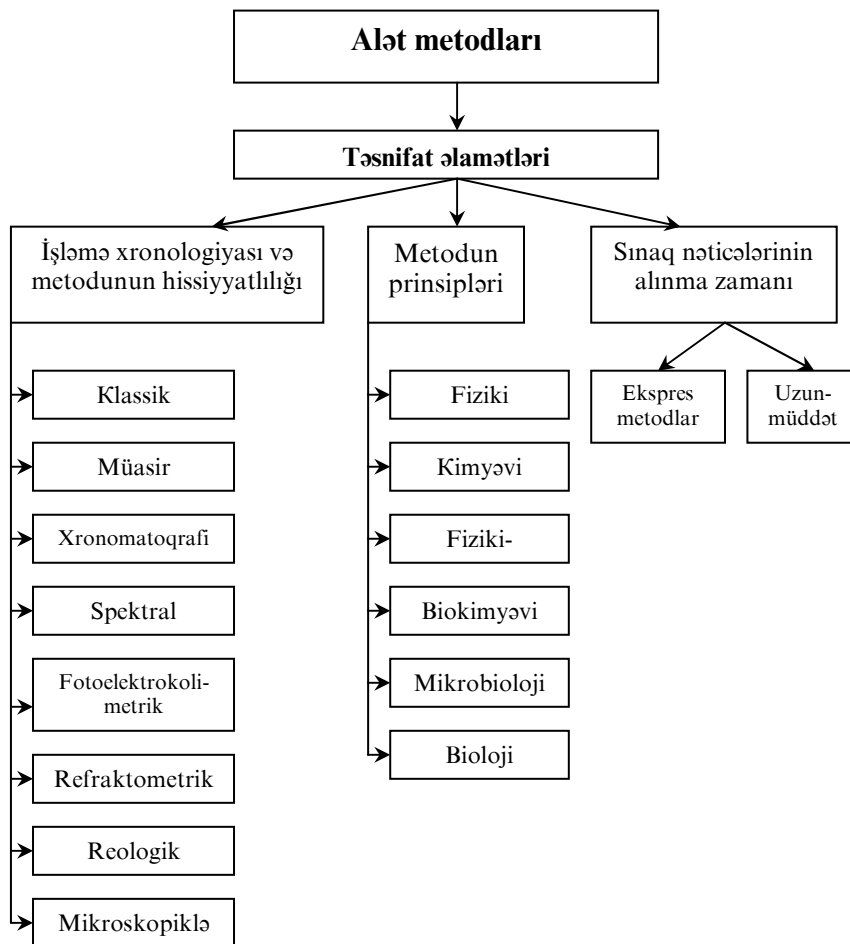
Bu da onunla şərtlənir ki, ölçü metodlarının üstünlüyü – qiymətləndirmənin obyektivliyi ümumi qəbul edilmiş ölçü vahidləri ilə göstərməli, nəticələrin müqayisə və bərpasının mümkünliyünü – orqanoleptik metodların çatışmamazlıqlarını aradan götürür.

Alət metodlarının çatışmayan cəhəti bundadır: sınaqlar aparmaq üçün yüksək xərclər tələb edilir. Bunun üçün xüsusi, bəzən də çox bahalı laborator və köməkçi təchizat və yüksək səriştəyə malik personal lazımdır.

Göstərilən çatışmamazlıqlar obyektiv xarakter daşıyır, ona görə də çətindir, aradan qaldırılması mümkün deyil. Elə bu səbəbdən ölçü metodlarının tətbiqi məhdudlaşdırılmışdır və ancaq o zaman məsləhət görülür ki, bu metoddan istifadə olunmazsa, obyektiv və düzgün nəticə almaq olmaz.

Klassik metodlar – fiziki və kimyəvi metodlardır ki, XVII-XX əsrlərdə işlənilib hazırlanmış və müasir dövrdə də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Klassik metodlara misal olaraq qəbul edilir: malların nəmlik dərəcəsinə təyin etmək üçün daimi kütləyə qədər quruma metodu, ferrosionid metodu və şəkərliyi təyin etmək üçün Bertran metodu, ümumi turşuluğu təyin etmək üçün titrləmək metodu, duzun təyini üçün arqonometrik metod və s.

Müasir metodlar – klassik metodlardan sınaqlardan keçirilməsi üçün yüksək hissiyyatlılıq və az vaxt itkisi ilə seçilir. Bu metodlar üçün çox vaxt yüksək hissiyyatla ölçü vasitələrinin təkmilləşdirilməsi xarakterikdir. Bu metodlar üçün göstərilən müsbət cəhətlərlə yanaşı, bir qayda olaraq, yaxşı təchiz olunmuş sınaq laboratoriyaları və yüksək peşəkarlıq qabiliyyətli personal tələb olunur ki, bu da sınaq xərclərini artırır.

Daha geniş yayılmış müasir metodlardan xromatoqrafik, spektral, fotoelektrometrik, potensiometrik, refraktometrik, reoloji və mikroskopik metodları göstərmək olar.

Xromatoqrafik metod – dinamik şəraitdə serbsiol metodların köməyi ilə mürəkkəb qarışıq maddələrin komponentlərə bölünməsinə əsaslanmış metoddur. Bu metodun əsasını seçilmiş serbentdə müxtəlif komponentlər qarışığının serbantlaşma prinsipi qoyulmuşdur, yəni iki qarışmayan fazalar

arasında maddənin paylaşdırılması. Bu metod rus alimi – botanik M.S.Svetov tərəfindən 1903-cü ildə təklif olunmuşdur.

Spektral metod – müəyyən dalğa uzunluqlu müxtəlif maddələr vasitəsilə işığın ötürülməsi və ya hopmasının ölçülməsi metoduna əsaslanmış metoddur. Spektroskopiyanın əsasında ümumi qanunlar qoyulmuşdur ki, onlar yağla (udma) və ya ötürmə (buraxma) həcmilərlə udulmuş və ötürülmüş maddələr kəmiyyətləri arasında əlaqə yaradır.

Potensiometrik metod – hidrogen və tərkibində hidrogen ionları olan maye elektrodlar arasındakı potensialın təyin olunmasına əsaslanır. Şirələrin, çaxırların və başqa içkilərin, meyvə və tərəvəz və s. aktiv turşuluğunu təyin edərkən pH-ın ölçülməsi üçün istifadə edilir. Ölçü cihazları müxtəlif markalı (LPU-01 və s.) potensiometrlərdir.

Refraktometrik metod. Bu metod refraktometrin alt prizmasına sürülmüş maye nümunədən işığın sınma göstəricisinin ölçülməsinə əsaslanmışdır. Bu metod sınaq laboratoriyalarında və eləcə də istehsalat sexlərində ərzaq məhsullarında quru maddələrin, şəkərin, yağın qatılığını təyin etmək üçün istifadə edilir (şəkər, püre, mürəbbə, povidlo, tomat məhsulları, yağlar və s.).

Reoloji metodlar. Bu metodlar müxtəlif maddə və materialların deformasiyasının ölçülməsinə əsaslanır. Malların struktur-mexaniki xassələrini təyin etmək üçün şamil olunur (yapışqanlıq, kövrəkliyi və möhkəmliyi). Onlardan çoxları konsentrasiyanı xarakterizə edir. Onların vasitəsilə çəkilmiş ətin yapışqanlıq, xəmirin elastikliyi, meyvə və tərəvəzlərin bərkliyini, marqarinin konsistensiyasını təyin edirlər.

Struktur-mexaniki xassələrin tədqiqatının nəticələrini qrafiki olaraq deformasiyanın kinetik əyrisi şəklində ifadə edirlər. Ölçü üçün müxtəlif markalı viskozimetrdən, dinamometrik tərəzi, plastometrlərdən və s. istifadə edirlər.

Mikroskopiya metodu. Bu metod mikroskopdan bir ölçü cihazı kimi istifadə olunmağa əsaslanır. Böyütmə dərəcələri ilə fərqlənən adicə bioloji və elektron mikroskoplar tətbiq olunur. Metod toxumaların, hüceyrələrin və

onların orqanizmlərinin, eləcə də mikroorqanizmlərin kəmiyyət tərkiblərini təyin etmək üçündür. Daha geniş mikroskopiya nişasta dənələrinin, ərzaqlarda qarışıqların və mikroorqanizmlərin olması müxtəlif ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının mikrostrukturlarının öyrənilməsində tətbiq edilir. Mikrobioloji tədqiqatlar zamanı mikroskopiya metodu, qeydetmə metodu ilə vəhdət təşkil edir (mikroorqanizmlərin hesablanması). Keyfiyyət göstəricilərinin dərəcəsinin təyin olunmasına sərf olunan vaxtdan asılı olaraq bütün ölçü metodları ekspress metod və uzunmüddətlilərə bölünür.

Ekspress metodlar – malların keyfiyyət göstəricilərinin qısa müddətdə təyin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu metodların üstünlüyü sadə ölçü cihazları və sadə avadanlıq vasitəsilə az müddət ərzində nəticələr əldə etməkdir.

Hərdən yoxlamanın tezliyi nəticələrin ölçüsünə mənfi təsir edir. Ekspertizanı qısa müddətdə aparmaq lazım gəldikdə ekspress metodlardan istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, klassik metodların çoxu uzun müddətli olur, o da tədqiq ediləcək maddənin dəqiq çəksini təyin etmək üçün maneçilik törədən maddələrdən təmizlənməsi, qarışıqlardan seçilməsi, kənar maddələrin xaric edilməsi ilə əlaqədardır.

Malların keyfiyyət göstəricilərinin ekspert qiymətləndirilməsi metodu – ayrı-ayrı və kompleks keyfiyyət göstəricilərinin həqiqi qiymətlərin müəyyənəşdirilməsi metodudur.

Keyfiyyət göstəricilərinin qiymətlərinin müəyyən edilməsi hesablama, yaxud evristik yolla aparılır və bu metodlar o hallarda tətbiq olunur ki, ölçü metodlarının tətbiqi çox xərc tələb etdiyindən və ya təcrübələrin çox vaxt apardığından mümkün deyil və ya iqtisadi baxımdan sərfəlidir. Məsələn, ərzaq məhsullarının dadının və iyinin müəyyən edilməsinə ancaq orqanoleptik metodlar istifadə edilir.

Yüksək xərclərə baxmayaraq, ölçü metodları dəqiq və etibarlı qiymətləndirmə verə bilmir.

Keyfiyyətinə görə kifayət qədər seçilən nümunələrin differensial və kompleks qiymətləndirilməsi üçün R fərdi (bir) göstəricisinin qiymətini aşağıdakı kimi müəyyən etmək məqsəduyğun hesab olunur.

$$K_i = P_i / P_i^b$$

Burada, P_i^b - baza (etalon) qiymətidir.

Digər daha dəqiq metod f asılılıq növlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə, yəni göstəricilərin qiymətinin hesablanması üçün düsturların yaradılması məqsədilə göstəricilərin tətbiq edilməsinə əsaslanır.

$$K_i = f(P_i / P_i^b)$$

Fərdi keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi yol verilən intervalların müəyyən edilməsindən və onların qiymətlənməsindən başlanır.

$$(P_1^{maks} - P_i^{\min}) \cdot P_i^{maks}$$

göstəricisinin ən yaxşı dəyəridir. Bu dəyərdən də yüksək qiymət almaq məqsəduyğun və ya mümkün deyil. Göstəricinin dəyərinin yol verilən maarkismal P_1^{maks} - prinsipləri keyfiyyət qiymətləndirilməsi məqsədlərindən asılıdır və bu zaman vacibdir ki, bütün göstəricilər üçün bu prinsip eyni olsun.

Ekspert qiymətləndirməsinin etibarlılığının yüksəldilməsi mürəkkəb əməliyyatları daha sadələrinə bölməklə əldə olunur və göstəricilərin yol verilən dəyərinin qiymətləndirilməsi çoxpilləli üsulu təşkil edir.

Hər bir növbəti pilləyə keçid ondan əvvəlki pillədə razılaşdırılmış qərarların işlənməsindən sonra baş verir.

Keyfiyyət göstəricilərinin yol verilən dəyərinin müəyyən edilməsinin ekspert üsulu birbaşa əməliyyatlardan ibarətdir:

- keyfiyyət göstəricilərinin sadalanması və göstəricilərin yol verilən qiymətlərin seçilməsi prinsiplərini əhatələndirilən anketlərin və aydınlaşdırıcı sənədlərin ekspertlərə verilməsi;
- ekspert tərəfindən anketlərin doldurulması və onların dəyərinin yol verilən hesab edilən məhsulların konkret modellərinin göstərilməsi;
- hər bir ekspertin digər ekspertlər tərəfindən təyin olunan qiymətlərlə tanış edilməsi və onların müzakirəsi;

- ikinci tur (bəzən üçüncü və dördüncü) anketləşdirmə aparılması;
- qiymətləndirmənin nəticələrinin ortaq məxrəcə gətirilməsi.

İstehlak mallarının kəmiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı malın keyfiyyəti haqqında əsas informasiya mənbəyi kimi istehlakçıların fikir və rəylərindən istifadə edilir. Bu fikir və rəylər istehlakçının malın istismar müddətində formalaşır, həmçinin alıcı konfranslarının, baxış sərgilərinin yolu ilə toplanır. Bu metod birbaşa, dolay və xüsusi sosioloji qiymətləndirmənin aparılması zamanı istifadə oluna bilər.

Birbaşa sosioloji qiymətləndirmə dedikdə, bu malların keyfiyyəti haqqında, yaxud da onun ayrı-ayrı problemləri haqqında çıxarına qiymətləndirmənin ümumiləşdirilmiş nəticəsidir. Bu məqsədlə müəyyən olunmuş istehlakçı qrupları ayrılır. İstehlakçı qruplarından ayda bir dəfə sorğu yolu ilə qiymətləndirmə haqqındakı rəy öyrənilir. Bu, istehlakçı qiymətləndirilməsi adlanır. Bu qiymətləndirmənin nəticələrinin analizi göstərir ki, müxtəlif yaş hədlərindəki istehlakçıların keyfiyyət qiymətləndirməsi eyni deyil. Məsələn, 20 yaşadək olan istehlakçı qrupunun ayaqqabı dəbi haqqında fikirləri müxtəlifdir. Bu, onu göstərir ki, ayaqqabının elegantlyğı (zərifliyi, qəşəngliyi) haqqında olan fikirlər müxtəlifdir. Ən yüksək qiyməti isə 41-50 yaşda olan alıcılar verir.

Bilavasitə sosioloji qiymətləndirmə ondan ibarətdir ki, malın keyfiyyəti və onun ayrı-ayrı parametrləri haqqında çıxarılan rəy istismar zamanı istehlakçının mala rəftarını xarakterizə edən, istehlakçının malı seçən zaman onun üstün cəhətlərini və əhəmiyyətini, həmçinin istehlakçını yeni mal növünə qarşı qoyduğu tələb və s. kimi amillər xarakterizə edən məlumatların aparılmasına və ümumiləşdirilməsinə əsaslanır.

Sosioloji metod malın istehlak xassələri və keyfiyyət göstəriciləri haqqında bilavasitə istehlakçı tərəfindən aşkarlanmasında tətbiq edilir.

2.2 Neft və neft məhsullarının ekspertizası

Neft enerji mənbəyi olmaqla bərabər, bərpa olunmayan təbii sərvətdir. Neft neft-kimya və ona yaxın sənaye sahələrinin əsas xammalı sayılmaqla, Azərbaycanın ixrac strukturunda birinci yeri tutur.

2002-ci ilin ixrac strukturunda xam neft 68,13 % (8,8 mln.t.e) neft emalı məhsulları isə 19,6 % (2,74 mln.), ümumilikdə isə neft və neft məhsulları 87,74 % təşkil edir.

İxracın struktur təhlili göstərir ki, ixrac olunan xam neftin 5 128195,3 tonu (58,32 %) Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin, 26151934 tonu (29,74 %) Dövlət Neft Şirkətinin Xarici İqtisadi Əlaqələr İdarəsinin, 948 844,7 tonu DNŞ-in Xarici Sərmayələr İdarəsinin və 101365 tonu (1,15 %) “Şirvan Oyl” MMM-in payına düşmüşdür.

Neft məhsullarının ixracında “Azərneftyağ” İstehsalat Birliyi (1749 835 ton və ya 63,86 %), Dövlət Neft Şirkətinin Xarici İqtisadi Əlaqələr İdarəsi (821680,8 ton və 29,99 %) və “Azal Oyl” müəssisəsi (151784,1 ton və 5,54 %) üstünlük təşkil edir.

2002-ci ildə xam neftin satışından 1 476 358,3 min ABŞ dolları, neft emalı məhsullarından isə 424973,6 min ABŞ dolları əldə edilmişdir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş, lakin neft ehtiyatları olmayan (Yaponiya, Almaniya) və ya kifayət qədər olmayan (ABŞ) ölkələr əsasən xam neft alıb, onu emal etməyə üstünlük verirlər. Bu onunla izah olunur ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa dövlətlərinin əksəriyyəti xam nefti alıb, öz ərazilərində emal etməyə başladılar.

Neft emalı, neftin mexaniki qatışıqlardan təmizlənilib, distillə vəsi-təsi ilə lazımi fraksiyalara ayrılmasıdır. Neft emalının təhlili, texniki inkişafın səviyyəsi və təkrar emalın texnoloji proseslərinin müasir təminatı, bir tərəfdən ölkənin neft məhsulları üzrə istehlak balansının strukturundan, digər tərəfdən isə iqtisadi məqsədə uyğunluqdan asılı olaraq yanacaq balansında neft məhsullarının ayrı-ayrı növlərinin xüsusi çəkisinin yenidən paylaşdırılmasıdır. Məsələn, ABŞ üçün

ümumi istehsal balansında benzinin payı çox yüksəkdirsə, Almaniya- da dizel və məişət sobaları yanacaqlarının miqdarı böyükdür. Müxtəlif ölkələrdə neft məhsullarının istehlak strukturunun müxtəlifliyi, onların iqtisadi inkişafının xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Belə ki, ABŞ üçün karbüratör mühərrikli maşınların böyük avtomobil parkları xarakterikdirsə, Qərbi Avropa ölkələrində dizel yanacağı ilə işləyən avtomobil parkları və məişət məqsədli qazoyl (soba yanacağı) xarakterikdir. Azərbaycanda daha çox mazutdan istifadə olunur (energetika qurğularında).

Müstəqil Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində yanacaq energetika siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici neft şirkətləri ilə imzalanan neft müqavilələri, ölkəmizə ancaq xarici sərmayələrin cəlb olunması kimi deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi kimi də qiymətləndirilməlidir.

20 sentyabr 1994-cü ildə imzalanan ilk neft müqaviləsindən (“əsrin müqaviləsi” - “Günəşli”, “çıraq” və Azəri yataqları - BP (Böyük Britaniya) - 17, 12 %; AMOKO (ABŞ) - 170 %; ARDNŞ (Azərbaycan) - 10 %; İtoçu - 13 %; UNOSA (ABŞ) - 9,53 %; Statoil (Norveç) - 8,56 %; TRAO (Türkiyə) - 6,75 %, EKSSON (ABŞ) - 8 % və s.) bu ilə qədər 22 neft sazişi bağlanmışdır. Bütün neft sazişlərini H.Əliyev cənabları imzalamışdır. Neft müqavilələrində dünyanın 10-dan çox inkişaf etmiş ölkəsinin 20-dən çox məşhur neft şirkətləri iştirak edir. Son 9 ildə Azərbaycan neftinə qoyulan xarici sərmayələrin adambaşına düşən miqdarına görə, ölkəmiz keçmiş sovet məkanında birinci yeri tutur. Bağlanmış neft müqavilələrinin müsbət nəticələri yaxın 5 il- də özünü göstərəcəkdir.

Azərbaycanın neft strategiyasının baniləri H.Ə.Əliyev və I.Əliyevdir. Bağlanmış neft müqavilələrinin icrası, memarı H.Əliyev olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin çəkilişinin başa çatdırılması Azərbaycan Respublikasının yeni seçilmiş Prezidenti I.H.Əliyev tərəfindən həyata keçiriləcəkdir.

Neftin xarakteristikası və onun çıxarılması üsulları. Neft yanar yağlı maye olub, qara və ya açıq sarı rənglidir, xüsusi iyi vardır. Neft müxtəlif

karbohidrogenlərdən (alkanlar, sikloalkanlar, arenlər - aro- matik karbohidrogenlər və onların hidridləri) və tərkibində S və H- dən əlavə O,S və N olan birləşmələrdən ibarətdir. Element tərkibi aşağıdakı kimidir: karbon - 82,5-87 %; hidrogen - 11,5-4,5 % oksigen - 0,05-0,35 %, nadir hallarda 0,7 %-ə qədər; kükürd - 0,001-5,3 %; azot -0,001-1,8 %. Neftin tərkibində parafinli; naftenli və az miqdarda aromatik (iyli) karbohidrogenlər də vardır.

Neftləri sıxlığına görə 3 qrupa bölürlər:

- 1) yüngül - sıxlığı $0,73-0,85 \text{ q/sm}^3$ arasında olanlar;
- 2) orta - sıxlığı $0,851-0,885 \text{ q/sm}^3$ arasında olanlar;
- 3) ağır - sıxlığı $0,885-1,05 \text{ q/sm}^3$ arasında olanlar.

Tərkibindəki kükürdün miqdarına görə də neft 3 qrupa ayrılır:

- 1) az kükürlü - 0,6 %-ə qədər olanlar;
- 2) kükürlü - 0,61-1,8 % arasında olanlar;
- 3) yüksək kükürlü 1,8 %-dən çox olanlar.

Alimlər neftin yüksək temperatur və təzyiq şəraitində çökmə sü- xurlarda səpələnmiş üzvi maddələrin qalıqlarından əmələ gəldiyini hesab edirlər. Azərbaycan ərazisində neft yataqları Məhsuldar qat (Orta Pliosen) çöküntüləri ilə əlaqədardır. Hazırda böyük dərinliklər- də (6000 m-dən dərin) belə neft yataqları aşkar edilmişdir. Azərbay- can nefti (“Azərlyat”) dünyada ən yüksək keyfiyyətli neftlərdən biri- dir. Azərbaycanda çökmə süxurları ilə yanaşı, maqmatik süxurlarda da (Muradxanlı neft yatağı nadir hal sayılır) neft aşkar olunmuşdur.

Nefti quyu qazmaqla çıxarırlar. Boru qazma üsulu daha geniş ya- yılmışdır. Neft quyudan əsasən fantan vasitəsi ilə çıxarılır. Neft fan- tanı, quyudibi təzyiqin (quyu lüləsi doldurulan qarışığın təzyiqindən böyük olduqda) köməyi ilə neft və qazın quyudan çıxarılmasıdır.

Səthə neftlə birlikdə səmt qazları da çıxır. Bir qayda olaraq, çıxarıl- mış hər ton neftlə birlikdə 10 m^3 -dən 1000 m^3 -ə qədər səmt qazı çıxır. Çıxarılan neftin müəyyən hissəsini özü ilə aparmasın deyər, səmt qazı quyudan qısa məsafədə

şaquli yerləşdirilmiş traplarda xüsusi qurğular vasitəsi ilə neftdən ayrılır. Ayrılan qaz qazyıgıcı kollektora daxil olur, neft isə nasoslar vasitəsi ilə neft çənlərinə vurulur.

çıxarılan neftlə birlikdə həm də plast (quyu) suları da olur ki, bunların da tərkibində xloridlər və bikarbonatlar (Na, Mg və Ca) üstünlük təşkil edir.

Plast sularında duzların miqdarı bəzən 30 %-ə qədər olur. Odur ki, həmin sular da neftdən ayrılır (çökdürmə üsulu ilə). əmələ gəlmiş neft emulsiyası isə aşağıdakı metodlarla parçalanır:

- a) mexaniki - süzmə və ultrasəs yolu ilə;
- b) termik - qızdırmaqla;
- c) elektrik - dəyişən və sabit cərəyanla elektrik sahəsində emal yolu ilə;
- ç) kimyəvi - müxtəlif deemulqatorlarla.

Müxtəlif yataqlardan çıxarılan neftlər kimyəvi tərkibinə və əmtəə xüsusiyyətlərinə görə biri-birindən fərqlənilirlər. Azərbaycan nefti yüksək keyfiyyətli olduuu üçün, onun emalı ciddi çətinlik yaratmır.

Neft emalı metodları. Neftin mexaniki qatışıqlardan təmizlənilib distillə vasitəsilə lazımi fraksiyalara ayrılması prosesinə neftin emalı deyilir. Neft emalı metodları içərisində ilkin (neftdə karbohidro- genlər, kimyəvi çevrilməyə məruz qalmadan, atmosfer-vakuumlu distillə) və təkrar (neftdə olan karbohidrogenlərin kimyəvi reaksiya- larla strukturunun dəyişdirilməsi) proseslər fərqləndirilir.

Almosfer-vakuumlu distillə - neft məhsulları və ya onların kompo- nentlərini almaq üçün nefti, qaynama temperaturuları arasındakı fərqə görə tərkib hissələrinə ayırma deməkdir. Neft emalının ilkin mərhə- ləsi olan bu proses, qızdırılma nəticəsində neftdən əmələ gələn bu- xar fazasının maye neftdən tərkibcə fərqlənməsinə əsaslanır. əvvəlcə, benzinin tərkibinə daxil olan yüngül karbohidrogenlər, sonra re- aktiv yanacağı və kerosinin ağır komponentləri, daha sonra isə dizel və məişət boru yanacağı alınan qazoyl qaynayıb ayrılır. Qaynama temperaturu 350 ⁰C-dən yuxarı olan neft fraksiyası mazut adlanır. Va- kuum distilləsində qaynama temperaturu 500 ⁰C-dən yuxarı qalxan qalıq hudron adlanır. Hudron çox yapışqan olub, 30-40 ⁰C-də soyu- yur, bitum və yağların

alınmasında, habelə təkrar emal prosesində xammal kimi istifadə olunur.

Neft məhsulları və onların keyfiyyətinə olan tələbatı ödəmək üçün neftin təkrar emalı prosesləri həyata keçirilir. Təkrar proseslə- rə termik və katalitik krekinq (ingilis sözü olub “cruck” - parçala- maq” deməkdir), termik və katalik riforming, hidrokrekinq, platfor- minq, alkilləşdirmə, izomerləşmə, destruktiv hidrogenləşdirmə, pi- roliz, koksləşdirmə aiddir.

Termik krekinq yüksək temperatur və təzyiq şəraitində gedir. Xammal kimi kerosindən tutmuş hudrona qədər bütün neft fraksiya- larından istifadə oluna bilər. Proses nəticəsində, ilkin karbohidrogen- lərlə müqayisədə daha yüngül məhsullar - qazlar, benzin kompo- nentləri, kerosin, benzol, toluol və s. alınır. Termik krekinqin növ müxtəlifliyi piroliz (aşəü təzyiqdə) və koksləşdirmədir.

Katalitik krekinq - alınan benzinin tərkibində daha çox arzula- nan karbohidrogenlərin əmələ gəlməsinə şərait yaradan prosesdir. Xammal kimi dizel fraksiyaları, vakuum distillyatları, kokslu qazoyl və s. ola bilər. Proses yüksək temperaturda alümosilikat katalizato- runun iştirakı ilə gedir.

Nəticədə yüksək oktanlı benzinin komponentləri, kerosin, qazoyl fraksiyaları və digər neft-kimya prosesləri üçün xammal alınır.

Riforminq - əsasən benzin və neftin liqroinli fraksiyalarından yüksək oktanlı benzin, aromatik karbohidrogenlər və texniki hidrogen almaq üçün həyata keçirilən emal prosesidir. Hidrogen və katalizato- run iştirakı ilə, yüksək temperatur və təzyiq altında aparılır. İstifadə olunan katalizatorun tipindən asılı olaraq platforminq (platinli katali- zator) və hidroforminq (molibdenli katalizator) kimi 2 qrupa bölünür. Alkilləşdirmə və izomerləşmə aviasiya və avtomobil benzinin yük- sək oktanlı komponentlərini almaq üçün tətbiq olunur.

əmtəlik avtomobil və aviasiya benzini bir çox proses nəticəsin- də alınmış komponentlərin qarışığından ibarətdir.

Neft yağları, əsasən, mazutu vakuum altında distillə etməklə və yağ hudronunu asfaltsızlaşdırmaqla alınır. Sürtkü yağları üçün əsas göstəricilər aşağıdakılardır:

- özüllülüyü;
- özüllülük indeksi;

- oksidləşməyə qarşı sabitliyi;
- yağlama qabiliyyəti;
- alışma və donma temperaturları.

Neftdən alınan sürtkü yağı materiallarına plastik yağlar və yağlayıcı-soyuducu mayelər də daxildir. Texniki bitium materialları, tərkibində çoxlu miqdarda asfalt-qətran birləşmələri və heterosikl birləşmələri olan ağır distillə qalıqlarını, vakuum altında yenidən distillə edib, içərisindən hava keçirmək yolu ilə (oksidləşdirməklə) alınır.

Neft yağları istehsal üsuluna və işlədildiyi sahələrə görə fərqlənirlər. Onlar istehsal üsuluna görə 3 qrupa ayrılırlar;

- 1) distillyat yağları - mazutun vakuumda distilləsindən alınan yağlar;
- 2) qalıq yağları - asfaltsızlaşdırılmış yağ hidronlarından alınan yağlar;
- 3) kompaund yağlar - özlükləri və başqa göstəricilərinə əsasən götürülən distillat və qalıq yağlarını qarışdırmaqla alınan yağlar.

Tətbiq sahələrinə görə yağlar aşağıdakı qruplara ayrılır:

- motor (mühərrik) yağları;
- reaktiv mühərrik yağları;
- transmissiya yağları;
- sənaye yağları;
- hidravlik (silindr) yağlar;
- elektroizolyasiya (energetik) yağları;
- texnoloji yağlar;
- tibbdə və ətriyyatda istifadə olunan ağır yağlar.

XIF əN-də neft məhsulları əsasən 27-ci mal qrupuna daxildir və onlar qaynama ardıcılığına görə yerləşmişdir: yüngül, orta və ağır distillyatı.

Neft həllediciləri müxtəlif sənaye sahələrində üzvi birləşmələri həll etmək üçün istifadə olunur. Həlledicinin karbohidrogen tərkibindən asılı olaraq onlar aşağıdakı qruplara bölünürlər

Cədvəl 1

Neft həlledicilərinin tərkibinə görə səciyyəsi

Neft həllediciləri	İşarəsi	Karbohidrogenin miqdarı, %-lə
Parafinli	P	Parafinli normal – 50-dən zox
İzoparafinli	İ	İzoparafinli – 50-dən yuxarı
Naftenli	N	Naftenli – 50-dən yuxarı
Aromatik	A	Aromatik – 50-dən zox
Qarışıq	Q	Karbohidrogenlərin hər qrupunun miqdarı 50-ni keçmir

Həlledicinin işarəsinə aşağıdakı məlumatlar daxil edilir: həlledici- nin (nefras) qısaldılmış adı; qrupun işarəsi; yarımqrupun işarəsi; qay- nama həddi.

Qaynamanın aşağı həddi kimi qaynamanın başladığı temperatur, yuxarı həddi isə sonuncu temperatur götürülür.

Müasir dövrdə iki markada aviasiya benzini emal olunur:

1) B-95/130;

2) B-91/115 burada sürət-mühərrik (motor) metodu üzrə benzinin oktan ədədini, məxrəc isə qarışığın sortunu əks etdirir.

Avtomobil benzini isə daha geniş assortimentlə buraxılır: A-72, A-76, AI-93 və AI-95, həmçinin A-80, A-92, A-96. Bu benzin markalarının əsas fərqi, onların detonasiya davamlılığının müxtəlif kəmiyyətləri ilə əlaqədardır. Benzinin oktan əbədi kəmiyyəti ilə ölçülən, motor və ya tədqiqat metodu ilə təyin olunan detonasiya davamlılığı kəmiyyətinə olan tələblər, bilavasitə onun markasında əks olunur. əgər benzinin markasında hərflər indeksi “T” varsa (AI), deməli, benzinin oktan ədədi tədqiqat metodu ilə müəyyən olunur, yox əgər ancaq “A” hərfləri varsa, onda oktan ədədini motor (mühərrik) metodu ilə təyin edirlər.

A-72, A-76, AI-93 və AI-95 markalı benzinləri həm yay, həm də qış mövsümü üçün buraxırlar. A-76, AI-93, A-80 və A-92 markalı benzinləri həm etilli, həm də

etilsiz istehsal edirlər. A-96 ancaq etil- li, A-72 ancaq etilsiz buraxılır. A-76 markalı etilli benzini sarı rənglə, AI-93-ü narıncı-qırmızı, A-80-92 və - 96 markalı benzinləri isə açıq sarı rənglə markalayır.

Aşağıdakı cədvəldə (Cədvəl 6) bəzi avtomobil benzinlərinin (yay növü) standartın tələblərinə uyğun xarakteristikaları verilmişdir. Etil- siz bütün benzin markalarında quruluşunun miqdarı 0, 013-0,015 qr/l keçməməlidir. Bu göstərici XIF əN-də malların kodlaşdırılmasının meyarlarından biri kimi çıxış edir.

Cədvəl 2 Avtobenzinlərin xarakteristikaları

Göstəricilər	A-76	AI-93
Quruluşunun miqdarı (etilli benzin üçün), qr/l-dən zox olmalı	0,17	0,37
Temperatur, $^{\circ}\text{C}$ -lə: qaynamağa başlama... - dən az olmamalı qaynamağın qurtarması... - dən zox olmamalı doymuş buxarın təzyiqi, mm cıvə st. ... - dən zox olmamalı	35 195 500	35 195 500

Dizel yanacağı. Sıxılmış havanın yüksək temperaturu nəticəsində yanacağı alışan daxili yanma mühərrikinə dizel (1897-ci ildə ilk belə mühərriki yaradan Rudolf Dizelin (1858-1913) şərəfinə belə adlandırılır) deyilir. Dizeldə işlədilən maye neft yanacağına dizel yanacağı deyilir. İstehsalına görə dizel yanacağı iki qrupa bölünür:

1) böyük sürətli dizellər üçün özlülüüyü az olan distillyat yanacaqları;

2) yavaş sürətli dizellər üçün özlülüüyü yüksək olan qalıq yanacaqları. Distillyat yanacaqları neftin birbaşa distilləsindən alınan kerosin- qazoyl fraksiyalarından,

qismən də (20 %-dək) katalitik krekinq qa- zoylundan, qalıq yanacaqları isə neftin kerosin-qazoyl fraksiyaları ilə mazutun qarışığından hazırlanır. Mühərrikin silindirində dizel yana- caının öz-özünə alovlanma qabiliyyətini xarakterizə edən göstərici setan ədədidir. Distillyat dizel yanacaqları üçün setan ədədi 40-55-ə bərabərdir. Dizel yanacaqları üçün donma temperaturu mühüm rol oynayır. Sənayedə üç marka dizel yanacağı hazırlanır.

- 1) yay - 0°C və ondan yuxarı temperaturlarda istifadə olunur;
- 2) qış mənfi 20°C -dək (bu halda dizel yanacağının donma tempe- raturu 45°C -dən, bulanıqlaşma temperaturu isə - 35°C -dən çox ol- mamalıdır).
- 3) arktik - mənfi 50°C -dək.

Yay və qış dizel yanacaqlarında kükürdün miqdarı 0,5 %-dən çox olmamalıdır.

Sürtkü yağları. Təyinatına, növmüxtəlifliyinə, tipinə və markası- na görə sürtkü yağları daha çox mal qruplarında təmsil olunurlar ki, bu da onların müxtəlif maşın və mexanizmlərdə istifadəsi ilə izah olunur.

əmələ gəlməsinə görə sürtkü yağları 3 qrupa bölünür:

- 1) neft və ya mineral mənşəli;
- 2) sintetik;
- 3) qarışıq.

Sonuncu hal (qarışıq mənşəli) gömrük nəzarəti üçün xüsusi əhə- miyyətə malikdir. Belə ki, sintetik yağlar və qarışıq yağların bir çox növləri XİF əN-in 27- ci mal qrupunda da təsnifatlandırılma- bilmir. Onlar üçün kimyəvi tərkibindən asılı olaraq digər kodlar müəyyən- ləşdirilməlidir. Bir qayda olaraq, sintetik və qarışıq yağlar daha bö- yük dəyərə malik olurlar.

Təyinatından asılı olaraq neft, sintetik və qarışıq yağları aşağıdakı qrup və yarımqruplara bölürlər:

Qruplar	Yarımqruplar
Motor yağları	Daxiliyanma mühərrikləri üçün; dizel mühərrikləri üçün; aviasiya mühərrikləri üçün - o cümlədən porşenli,
Transmissiya yağları	Mexaniki, hidromexaniki və hidrostatik ütürücülər üçün; reduktor yağları
Hidravlik sistem üçün	Uzan aparatlar, mobil yerüstü və dəniz texnikası üçün;
Energetik yağlar	1-turbin; 2-elektroizolyasiya (təcridedici), o cümlədən transformator, kondensator,
Sənaye yağları	Ümumi təyinatlı; yüngül və ağır yüklənmiş birləşdiricilər üçün; prokat dəsgahları üçün; silindr yağları; cihaz yağları

Neft məhsulları göstəricilərinin eyniləşdirilməsi zamanı istifadə olunan, fraksiya tərkibi və alışma temperaturu ilə bağlı xarakterik sı- naqlarla tanış olaq. Fraksiya tərkibini əvvəlcədən soyudulmuş məh- sulun buxarlandırılması ilə təyin edirlər. Bunun üçün, 100 sm 3 məh- sul kolbaya tökülür və nəzarət olunan rejimdə tədricən qızdırılır. Kondensat (distillə) ölçü silindrinə tökülür. Sınaq müddətində qay- namanın başlanınc və son temperaturları, həmçinin kondensatın müvafiq həcminə uyğun (10 %-dən 90 %-ə qədər hər 10 %-dən bir) temperaturları, miqdarı və qalıun həcmi qeyd olunur. Ölkələrin nə- ticələri üzrə termometrin göstəricilərinə görə barometrik təzyiqə düzəlişlər hesablanır, sonra isə verilən temperaturlara görə kondensat- ların həcmi (itki nəzərə alınmaqla) hesablanır. Bunun üçün qrafik metoddan istifadə oluna bilər. Absis oxu üzrə temperaturlar, ordinat oxu üzrə isə kondensatın həcmi göstərilir. Qrafik üzrə müvafiq kon- densatın həcminə uyğun temperatur kəmiyyəti tapılır (temperaturun təyin edilməsinin dəqiqliyi qrafikin qurululması dəqiqliyindən asılıdır). Alternativ kimi hesablama metodundan istifadə edilə bilər.

Fəsil 3. Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin və onun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

3.1 Azərbaycan Respublikası DGK sistemində ekspertizanın təşkili. Mərkəzi laboratoriyanın iş prinsipi

Gömrük ekspertizasının aparılması, Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan cinayət-prosessual və gömrük qanunverici- liyi, həmçinin inzibati hüquqpozumalar haqqında qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük orqanları tərəfindən gömrük ekspertizası, gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdiril- məsi zamanı, gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan qaçaqmalçılıq və ya digər cinayətlərlə bağlı təhqiqatın aparılması, həmçinin Gömrük Hüquq Pozuntuları (GHP) üzrə təhqiqatın həyata keçi- rilməsi ilə əlaqədar təyin olunur.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin icraatını aparan və ya bu işlərə baxan AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi ekspertiza keçirilməsini zəruri hesab etdikdə bu barədə qərar çıxarır. Qərada ekspertizanın təyin edilməsinin əsasları, ekspertin soyadı və ya ekspertiza keçiriləcək gömrük laboratoriyası, yaxud digər müvafiq müəssisənin adı, ekspert qarşısında qoyulan suallar və ekspertin sərəncamına təqdim edilən materiallar göstərilir”.

Azərbaycanın gömrük orqanlarının qərarı üzrə ekspertizanı res- publikaının ərazisində yerləşən ekspert təşkilatları (Dövlət Gömrük Komitəsinin gömrük laboratoriyası da daxil olmaqla) və bu təşki- latlardan kənarda işləyən, lakin elm, texnika, incəsənət və ya sənət- karlıq sahəsində xüsusi lazımi biliklərə malik olan şəxslər aparırlar.

Ekspert kimi aşağıdakı şəxslərdən istifadə edilə bilməz:

- a) gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması zamanı, konkret fakt üzrə əvvəllər bu işdə iştirak etmiş mütəxəssis- lər, habelə prob və nümunə götürmüş şəxslər;
- b) AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə cavab vermə- yən şəxslər.

Ekspertizanın aparılmasına gömrük orqanlarının münasibəti, tap- şırığa uyğun olaraq, ekspertizanın təyin olunması haqqında qərarla rəsmiləşdirilir.

Ekspertizanın aparılması barədə göstəriş, gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində GHP barədə iş açılana qədər verilir. Ekspertizanın təyin olunması barədə qərar, gömrük orqanları tərəfindən GHP barədə iş açıldıqdan sonra verilir.

Cinayət işi üzrə ilkin təhqiqatın aparılması zamanı da ekspertizanın təyin olunması barədə qərar çıxarılır.

Ümumiyyətlə ekspertiza aşağıdakı hallarda təyin edilə bilər:

1) gömrük nəzarəti və ya gömrük rəsmiləşdirilməsi aparılar- kən. AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük nəzarəti və ya

gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirərkən lazım gələrsə həmin orqanın və ya onun müavinin, habelə müvafiq olaraq qaçaqmalçılıq şöbəsinin müdiri və ya onun müavininin razılığı ilə ekspertiza təyin edə bilər;

gömrük orqanının vəzifəli şəxsi, bu orqanın rəisi və ya onun müa- vininin, habelə qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə şöbəsinin rəisi və ya onun müavininin; həmin işin baxılması zamanı isə müvafiq gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin razılığı ilə ekspertiza təyin edilir.

Cinayət işi üzrə təhqiqat aparan şəxs tərəfindən ekspertizanın tə- yin olunması barədə qərar, müvafiq şöbənin rəisi və ya onun müa- vini, həmçinin qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə şöbəsinin rəisi və ya onun müavini tərəfindən təsdiq olunmalıdır.

Ekspertizanın təyin olunması barədə olan tapşırıqda və ya qərarla aşağıdakılar göstərməlidir:

- ekspertizanın təyin olunması barədə verilmiş tapşırığın (qərarın) tərtib olunduğu yer və tarix, ekspertizanı təyin edən gömrük orqanı- nın adı, onun ünvanı, gömrük hüquq qaydasının pozulması və ya ci- nayət işinin nömrəsi (ekspertiza təyin olunan);

- ekspertizanı təyin etmiş şəxsin soyadı və vəzifəsi;

- ekspertizanın adı;

- ekspertizanın təyin olunmasının səbəbi;
- ekspertizanı aparacaq müəssisənin adı, əgər onun aparılması ekspert müəssisəsinə deyil, kənar şəxsə həvalə edilmişsə - onun adı, soyadı, atasının adı, ixtisası və vəzifəsi göstərilir;
- ekspertin qarşısında qoyulmuş suallar;
- ekspertin sərəncamına verilmiş materiallar (ekspert tədqiqatının obyektləri - əşyalar; sənədlər; götürülmüş prob və nümunələr, həmçinin onları müşayiət edən sənədlər; gömrük yük bəyannaməsi; tex- niki şərtlər; keyfiyyət pasportu və sertifikatı; texnologiyaların reqlamentləri; layihələr; şəkillər; ekspertiza predmetinə aid məlumatlar olan mü- qayisə nümunələri; ekspertizanın aparılması üçün əhəmiyyətli olan digər materiallar);
- əlavə və ya təkrar ekspertiza təyin olunduqda əvvəlki ekspertizanın rəyi (yaxud ekspertizanın aparılma bilgiləri haqqında ekspertin rəyi); ilkin ekspertizadan sonra əldə olunmuş materiallar (ilkin ekspertizanın predmeti olmamış yeni obyektlərin ekspertizası ümumi qaydalar üzrə təyin olunur və əlavə və ya təkrar ekspertiza adlanmır).

Ekspertiza tədqiqatı üçün götürülmüş prob və nümunələr ekspertizaya, onların götürülməsi barədə protokolla birlikdə göndərilir. Malların prob və nümunələri, habelə əşyaları dəlillər ekspertizaya, müvafiq şəkildə qablaşdırılmış və qoruyucu yarlqla möhürlənmiş şəkildə göndərilməlidir.

Mallardan prob və nümunələrin götürülməsi, həmçinin əşyaları - dəlillərin götürülməsi, həmçinin və cinayət-prosessual qanunverici- liyin tələblərinə uyğun həyata keçirilməlidir.

AR Gömrük Məcəlləsinin 343-cü maddəsində göstərilmişdir: “Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin icraatını və ya bu işə baxılmasını həyata keçirən AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi gömrük qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilən fiziki şəxsdən, vəzifəli şəxsdən, idarə, müəssisə və təşkilatların rəhbərlərindən və ya onların müavinlərindən, digər işçilərdən, həmçinin gömrük qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdən ekspertizanın

keçirilməsi üçün zəruri olan imza və xətt nümunələrini almaq, mallardan və digər əşyalardan prob və nümunələr götürmək hüququna malikdir.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işin icraatını və ya bu işə baxılmanı həyata keçirən AR gömrük orqanının vəzifəli şəxsi prob və nümunələrin götürülməsi haqqında qərar qəbul edir. Prob və nümunələrin götürülməsi haqqında protokol tərtib edilir”.

Dövlət Gömrük Komitəsinin gömrük laboratoriyasında ekspertizanın aparılması şərtləri və qaydaları, AR-in mövcud qanunverici liyinə, habelə gömrük ekspertizasının aparılması qaydalarına uyğun həyata keçirilir.

Azərbaycanın gömrük orqanları, ekspertizanın aparılması üçün təbəçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq istənilən idarə, müəssisə və təşkilatlardan mütəxəssis cəlb edə bilər. Bu mütəxəssislər prob və nümunələrin götürülməsində, narkotik vasitələrin olmasını təyin etmək üçün maddələrin ekspress-analizinə aparılmasında, fiziki şəxslərin şəxsi yoxlanılmasında (onların tibb işçiləri tərəfindən yoxlanılması lazım gəldikdə), habelə digər gömrük məqsədləri üçün lazım olan işlərdə iştirak edə bilərlər.

Ekspertizaya cəlb edilmiş mütəxəssis aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

a) öz xüsusi bilik və bacarığını istifadə etməklə, gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə sübutların aşkar olunması və götürülməsində kömək etməli, konkret prosessual hərəkətlərin yerinə yetirilməsində iştirak etməli, bu hərəkətlərə əlaqədar olan məsələlərə diqqəti cəlb etməli və digər bilik və bacarıq tələb edən suallara aydınlıq gətirməlidir;

b) idarə və müəssisələrin müəyyən fəaliyyət sahələrinin yoxlanılmasında (təftiş aparılmasında) iştirak etməlidir;

c) gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə, protokolda aşkarlanmış faktları və halları düzgün əks etdirməkdə kömək etməlidir.

Mütəxəssisin aşağıdakı hüquqları vardır:

a) gömrük orqanının vəzifəli şəxsinin icazəsi ilə icraatda olan işlə əlaqədar şahidlərə və ayrı-ayrı şəxslərə suallar vermək;

b) sübutların aşkarlanması, bağlılığı və götürülməsi ilə əlaqədar müraciət etmək;

c) sübutların aşkarlanması, işlə bağlılığı və götürülməsi üçün el- mi-texniki vasitə və metodlardan istifadə etmək;

ç) müşahidələr aparmaq, ölçülər götürmək və təcrübələr həyata keçirmək;

d) icraatda olan GHP bağlı işləri aparan gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə, xüsusi bilik və bacarıq tələb edən məsələlərlə əlaqədar məsləhətlər vermək;

e) özünün iştirakı ilə aparılmış və tərtib olunmuş, konkret proses- sual hərəkətlərə aid protokol və aktlarla tanış olmaq, onların məzmununa lazımi düzəlişlər etmək;

ə) göstərilən protokol və aktları imzalamaq.

Ekspertin rəyi üç hissədən ibarət olur:

1) giriş;

2) tədqiqat;

3) nəticələr.

Rəyin giriş hissəsində aşağıdakılar göstərilir:

- ekspertizanın adı, nömrəsi; onun əlavə, təkrar, kompleks və ya komissiya ekspertizası olması;

- ekspertizanı təyin edən orqanın adı;

- ekspert (ekspertlər) barədə məlumatlar: vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı, ixtisası (ümumi və ekspert), elmi dərəcəsi;

- materialların ekspertizaya daxil olması və rəyin yazılması tarixi: ekspertizanın aparılması üçün əsas (tapşırıq, qərar və ya təyin olunma nə vaxt və kim tərəfindən tərtib olunub və ya çıxarılıb);

- ekspertizaya daxil olmuş materialların və digər tədqiqat obyektlərinin adı, gömrük laboratoriyasına çatdırılma üsulları və qablaşdırma növü, həmçinin qabın üzərində təminat yarlığının olması- olmaması, tədqiqat obyektlərinin qablaşdırılmasının bütövlüyü və onların rekvizitləri (lat. “requisitum” sözündən olub “tələb olunan”, “lazım olan” deməkdir);

- rəyin yazılması üçün lazım olan, alınma mənbələri göstərilməklə, ilkin

məlumatlar və işin vəziyyəti;

- ekspert tərəfindən tələb olunan əlavə materialların təqdim olunması haqqında vəsatət;

- ekspertizanı aparmış şəxslər haqqında məlumat (soyadı, adı, professional vəziyyəti);

- ekspertizanın aparıldığı yer;

- ekspertin həll edəcəyi suallar (tapşırıqlar).

Ekspert onun qarşısında qoyulmuş suala heç bir dəyişiklik aparmadan cavab verməlidir. Sualları dəqiqləşdirməyə ehtiyac olarsa, ekspert gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə, hakimə (müstəntiqə) dəqiqləşdirilmiş tapşırığı göstərməli və əsaslandırmalıdır. Əgər qoyulmuş suallardan bəzisi ekspertin ixtisasından kənara çıxarsa, onda ekspert onları rəydə qeyd etməlidir.

Əgər ekspertiza təkrar və ya əlavə aparılırsa, onda ekspert rəyin giriş hissəsində əvvəl aparılmış ekspertiza haqqında aşağıdakı məlumatları qeyd etməlidir;

- ekspertizalar kimlər tərəfindən və nə vaxt aparılıb;

- rəyin nömrəsi və tarixi;

- təkrar baxılmaq üçün ekspertə verilmiş suallar üzrə ilkin ekspertizanın nəticələri, habelə əlavə və ya təkrar ekspertizanın təyin olunma səbəbləri (qərarda göstərilən).

Rəyin tədqiqat hissəsində tədqiqat prosesi və onun nəticələri təsvir olunur, həmçinin, müəyyən edilmiş faktlar elmi cəhətdən əsaslandırılır.

Ekspert tərəfindən həll edilmiş hər bir sual tədqiqat hissəsində ayrıca göstərilməlidir. Bir-biri ilə sıx əlaqədə olan və tədqiqatın eyni vaxtda aparılmasını tələb edən iki və daha çox sualların nəticələri eyni bölmədə göstərilə bilər.

Tədqiqat hissəsində aşağıdakılar şərh edilir:

- ekspert tədqiqatı obyektlərinin vəziyyəti;

- xüsusi bilgilərə malik olmayan şəxslərin anlama biləcəyi şəkildə tədqiqatın metod və yolları təsvir olunmalıdır ki, tədqiqatı təkrar etməklə ekspertin çıxardığı nəticələri yoxlamaq mümkün olsun;

- qarşıya qoyulmuş sualların həll edilməsi zamanı ekspertin isti- nad etdiyi sorğu normativ materialların (təlimat, qərar və əmrlər) adları və nəşr tarixləri ekspert tərəfindən göstərilir;

- ilkin məlumat kimi qəbul edilən prosessual hərəkətlərin nə- ticələri (sorğular, istintaqlar, təhqiqatlar, baxışlar, təcrübələr və s.), həmçinin nəticələrin çıxırılması üçün istifadə olunan digər eksper- tizaların nəticələri (işin vərəqələrində sitatları göstərmək şərti ilə);

- əlavələrə istinadlar və onların vacib izahları;

tədqiqatın nəticələrinin hərtərəfli izahını verməklə ekspert qiymətləndirilməsi.

Xüsusi terminlər mütləq şərh olunmalıdır.

Əgər qoyulmuş məsələlərdən bəzilərinə tədqiqat hissəsində cavab verilə bilmirsə, onda ekspert (ekspertlər) bunun səbəblərini göstərməlidir. Təkrar ekspertizanın rəyinin tədqiqat hissəsində, əvvəlki ekspertizanın nəticələrindən fərqli nəticələr göstərməlidir (məsələn, tədqiqat metodikasından kənarlaşma, digər miqdar və dəyər kəmiyyətlərinin götürülməsi, hesablamalarda səhvlər və s.).

Müxtəlif ekspertlər tərəfindən aparılan kompleks ekspertizanın tədqiqat hissəsində nəticələr, ayrı-ayrı ekspertlərin soyadları göstərilməklə verilir. Ekspertlərin yekun toplantısında qəbul etdikləri ümumiləşdirilmiş və birgə qiymətləndirilmiş nəticələr tədqiqat hissəsinin sintez bölməsində göstərməlidir. Burada ümumiləşdirilmiş nəticələr əsaslandırılmalıdır.

Nəticələr hissəsində ekspert (ekspertlər) rəyin giriş hissəsində qoyulmuş sualların ardıcılığına uyğun şəkildə cavabları şərh edir. Qoyulmuş hər bir suala mütləq cavab verilməli, əgər mümkün deyilsə, səbəbi göstərməlidir. Tədqiqatın gedişi nəticəsində ortaya çıxmış və işə bilavasitə aid olan suallara cavab isə rəyin sonunda şərh

olunmalıdır.

Nəticələr, müxtəlif təfsirlərə (şərhlərə) yol verməyən dildə, də- qiq və aydın verilməlidir. Kompleks ekspertiza aparılarkən ümumi nəticə (nəticələr) tədqiqatın nəticələrinin birgə qiymətləndirilmə- sində iştirak edən və eyni fikrə gələn ekspertlər tərəfindən imza- lanır. Əgər ekspertlər konsensusa gələ bilmirlərsə, onda onlar ümumi rəydə öz nəticələrini ayrı-ayrılıqda formalaşdırırlar. Hər bir ekspert komissiyanın digər üzvləri ilə olan fikir ayrılığının səbəblərini açıq- lamalıdır. Ekspertlər sərbəst nəticələr çıxararkən, komissiyanın di- gər üzvlərinin gəldiyi nəticələrdən yalnız öz fikirlərinin doğruluğu- nu təsdiqləmək üçün istifadə edə bilirlər.

Rəy ekspertizanı aparın ekspert (ekspertlər) tərəfindən imzalanır və ekspertizanı aparın təşkilat möhürü ilə möhürlənərək, eksperti- zanı təyin edən təşkilata göndərilir. Komissiya tərəfindən aparılan ekspertiza zamanı rəy bütün üzvlər tərəfindən imzalanır. Əgər rəyə cədvəllər, qrafiklər və s. əlavə olunarsa, onlar da ekspert tərəfindən imzalanmalı və möhürlənməlidir. Rəy səhifələnir və onun tərtib olunduğu tarix qeyd olunur.

Rəy iki nüsxə hazırlanır və biri ekspertizanı təyin edən təşkilata göndərilir. Komissiyanın və ya kompleks ekspertizanın rəyi, eks- pertizanı təyin edən orqanlara kifayət edə biləcək sayda hazırlanır.

Gömrük orqanında baş vermiş gömrük hüquq pozuntusu ilə bağlı məhkəmədə baxılan işə də rəy eyni qaydada hazırlanır, elan olun- duqdan sonra işə hakimə təqdim olunur.

Rəyin verilə bilməməsi haqqındakı məlumat (akt) da üç hissədən ibarət olmalıdır:

- giriş;
- əsaslandırma (motivirovka);
- yekun.

Giriş və yekun hissəsində eyni məlumatlar verilsə də, əsaslan- dırma hissəsində rəyin verilə bilməməsi səbəbləri göstərilməlidir. Bundan başqa, yekun hissədə ekspert qarşısında qoyulmuş bütün suallar üzrə cavabın

verilməsinin mümkünsüzlüyü göstərilməlidir.

Rəyin verilə bilməməsi haqqındakı akt (məlumat) iki nüsxədə hazırlanır və möhürlənir. Bir nüsxə ekspertizanı təyin edən orqana göndərilir.

GHP barədə işin icraatı və ya ona baxılması ilə əlaqədar iştirak edən mütəxəssis, həmin iş üzrə şahid qismində dindirilə bilər. Mütəxəssisin çağırılması ilə bağlı müstəntiqin tələbi, onun işlədiyi idarə, müəssisə və ya təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

İstintaq hərəkətlərini yerinə yetirməzdən öncə müstəntiq mütəxəssisin şəxsiyyətini və səriştəliliyini təsdiq etməli, onun şübhəli şəxsə olan münasibətini aydınlaşdırmalıdır. Müstəntiq mütəxəssisə, onun hüquq və vəzifələrini aydınlaşdırmalı, öz vəzifələrini yerinə yetirmədikdə məsuliyyətini protokolda göstərməli və protokolu ona imzalatmalıdır. Mütəxəssis aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- çağırışa gəlmək;
- öz bilik və bacarığından istifadə etməklə sübutların aşkarlanması, bağlılığı və götürülməsi işində müstəntiqə kömək etməklə, işin icraatında iştirak etmək;
- sübutların aşkarlanması, bağlılığı və götürülməsi ilə əlaqədar şəraitə müstəntiqin diqqətini cəlb etmək;
- etdikləri hərəkətlər üzrə aydınlaşdırma aparmaq.

Mütəxəssis sübutların aşkarlanması, bağlılığı və götürülməsi ilə əlaqədar protokola düzəlişlər etmək hüququna malikdir. Öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina edən mütəxəssisə ictimai təsir tədbirləri və ya məhkəmə yolu ilə pul cəriməsi tətbiq edilə bilər.

3.2 Mərkəzi və yerli gömrük laboratoriyalarında gömrük ekspertizasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar iqtisadi sistemə keçməsi ilə əlaqədar olaraq digər sahələrdə tələb edildiyi kimi gömrük işi sahəsində də infrastrukturunun yeni iqtisadi sistemə keçməsi məsələsini gündəmə gətirmişdir. Bu, bir çox faktorlardan asılıdır. Onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesində funksiyalarının, səlahiyyətlərinin və məsuliyyətlərinin artması ilə əlaqədar olaraq, gömrük orqanlarının fəaliyyətlərinin çətinləşməsi;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi və mallara gömrük nəzarəti üzrə işlərin həcmının əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların yerinə yetirilməsinin yeni texnologiyanın və texniki vasitələrin tətbiqindən birbaşa asılılığının güclənməsi;

- gömrük orqanlarının ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində, habelə bir hüquq-mühafizə orqanı kimi yeni hüquq və vəzifələrin meydana çıxması;

- gömrük təşkilatlarının kadr heyətinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi tələbatı, onların peşəkarlığının, bilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, yüksək əxlaqi-etik keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsi;

- sosial sahənin geriliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyi, gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin, normal həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesinin Azərbaycanın gömrük orqanlarının infrastruktur təminatının beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasını tələb etməsi.

Gömrük infrastrukturunu gömrük işini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini asanlaşdıran, tabeli, köməkçi gömrük müəssisələri şəbəkəsidir və ya gömrük orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsini təmin edən istehsal, qeyri-istehsal, elmi sahələr kompleksidir.

Belə təşkilatlara gömrük laboratoriyaları, tədris müəssisələri, elmi-tədqiqat müəssisələri, hesablama mərkəzləri, poliqrafiya, tikinti, istismar, təchizat və s. müəssisələr aid edilir.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz kimi gömrük infrastrukturunun ən vacib ünsürlərindən biri gömrük laboratoriyalarıdır.

Gömrük laboratoriyalarında əsasən aşağıdakılar müəyyən edilir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin Mal Nomenklaturasına uyğun malın kodunun təyini;
- malın mənşə ölkəsinin təyini;
- malın gömrük dəyərinin təyini;
- malların, o cümlədən emal əməliyyatından sonra, identifikasiya (eyniləşdirilməsi);
- malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini;
- malların çeşidi, sortu və növünün təyini;
- malların istehsal texnologiyasının təyini;
- malların istehsal olunduğu xammal mənbələrinin təyini;
- xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarının (hasilat miqdarının) təyini;
- malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini;
- malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyinin təyini;
- malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini;
- xüsusi tədqiqat metodu və bilik tələb edən digər məsələlərin həlli.

Laboratoriya şəraitində ekspertizanın aşağıdakı növləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

— malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi üzrə ekspertizalar. Belə ekspertizanın nəticələrindən gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük rüsumlarının miqdarı bilavasitə asılı olur;

— tarif təsnifatında mallarının yerinin təyin edilməsi məqsədilə aparılan ekspertizalar. Bunun üçün fiziki və kimyəvi tədqiqatlardan istifadə edilir, gömrük nəzarəti rejimi, həmçinin gömrük tarifi stavkaları bu tədqiqatların nəticələrində asılı olur;

— mal və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması ilə bağlı olan ekspertizalar.

Gömrük ekspertizaları, həmçinin malların ayrı-ayrı gömrük rejimləri altında yerləşdirilməsi ilə bağlı olaraq aparılır (məsələn, emal rejimlərində). Bu hallarda gömrük laboratoriyalarında malların eyniləşdirilməsi (identifikasiyası), o cümlədən xammalın emal əməliyyatlarından sonra identifikasiyası aparılır, xammalın emalında məhsulun çıxım normaları müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsi istiqamətində ixtisaslaşmış qurum Mərkəzi Laboratoriyadır.

Mərkəzi Laboratoriya Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələləri haqqında” 1 iyun 1992-ci 301 sayılı Qərarı ilə birbaşa Gömrük Komitəsinin strukturunda və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin 315 sayılı 13 aprel 1994-cü il tarixli əmrinə əsasən hüquqi şəxs statusuna malik tabeli struktur vahid olaraq fəaliyyətdədir.

Fəaliyyətinin ilk dövrlərində Mərkəzi Laboratoriyanın əsas məqsədi öz strukturunu qurmağa nail olmaqdan ibarət idi. Bu istiqamətdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Gömrük Laboratoriyalarının Təşkili” (“Custom Laboratory Guide”) Proqram Layihəsinə müvafiq laboratoriya binasının sxem-çertyojuna əsasən 1996-cı ildə laboratoriyanın inzibati binası tikilmiş və cihaz, avadanlıq, laboratoriya mebel dəsti, reaktivlər və s. ilə təchizatı məsələləri ilə məşğul olunmuşdur.

Laboratoriyanın müasir avadanlıq və cihazlarla təmin edilməsi üçün beynəlxalq səviyyədə tanınmış firmalarla müəyyən əlaqələr qurulmuşdur. Məsələn, Almaniyanın “Karl Çeys” firması ilə bağlanmış müqavilə əsasında müasir optiki cihazlar. Atom-absorbsion spektrometrləri, narkotik vasitələri tədqiq edən dəst və s. alınmışdır. Gömrük nəzarətində və stasionar şəraitdə istifadə olunan texniki

nəzarət vasitələri “Azərdövlətstandart” tərəfindən dövlət yoxlamasından keçirilməklə onların istismarına səlahiyyət verən şəhadətnamələr alınmışdır.

Mərkəzi Laboratoriyada 2001-ci ildə “İxrac olunan Azərbaycan mənşəli mallar” guşəsi yeni mal nümunələri ilə zənginləşdirilmiş və eyniləşdirməyə təminat verən yeni müasir texniki nəzarət vasitələri alınmışdır.

Müxtəlif növlü nümunələrin vizual, orqanoleptik və fiziki-kimyəvi tədqiqatı üzrə təhlil, habelə bəzi alların təsnifat və harmonikləşdirilmiş sistem üzrə təsvir və kodlaşdırılması aparılmışdır.

Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyinin (AEBA) “Fiziki müdafiə və nüvə materiallarının təhlükəsizliyi” üzrə Texniki Əməkdaşlıq layihəsi çərçivəsində AEBA və Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən təşkil olunmuş “Nüvə və digər radioaktiv materialların qeyri-qanuni keçirilməsinə qarşı mübarizə” konvensiyası imzalanmışdır. Bu materialların respublikada qanuni dövriyyəsinə dair hüquqi baza, nüvə materialları və ikili tətbiq malları, habelə onlara nəzarətin təşkilinə dair məruzələr olunmuş və əməkdaşlar tərəfindən bu növ nəzarətin aparılmasına səlahiyyət verən sertifikatlar verilmişdir.

Ümumilikdə isə Mərkəzi Laboratoriyanın perspektivində bölgə və səyyar laboratoriyaların yaradılması və bu istiqamətdə tədbirlər planının hazırlanması, mal qrupları üzrə kimyəvi reaktivlərin sifarişi və alınması, tədqiqat-metodiki və tədris-sorğu vasitələrinin hazırlanması sahəsində işlərin aparılması, habelə müasir cihaz və avadanlıqlar alınması məqsədi ilə Hollandiyanın “Landre”, Rusiya Federasiyasının “EİM”, “Aspekt”, “Spektron-OPTTEL” və s. təmayüllü danışıqlar aparılması, bir sözlə gömrük ekspertizası strukturunun və iş prinsipinin təkmilləşdirilməsi, səmərəliliyinin artırılması, modernləşdirilməsi və s. kimi məsələlər durur.

Mərkəzi Laboratoriyanın əsas iş prinsiplərini, fəaliyyət istiqamətlərini məqsəd və vəzifələrini əks etdirən hüquqi sənədlərin bariz nümunələrindən biri 6 bölmə və 34 maddədən ibarət “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Mərkəzi Laboratoriyası haqqında” Əsasnamədir.

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın hüquq və vəzifələri, məqsədi, onun strukturu, əmlak və vəsaiti, Mərkəzi Laboratoriyanın idarə olunması forması, Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları və s. ilə bağlı maddələr əks olunmuşdur.

Əsasnaməyə görə Mərkəzi Laboratoriya öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Gömrük Məcəlləsini, “Gömrük Tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununu, Komitə sədrinin müvafiq əmr, göstəriş və sərəncamlarını, Komitə haqqında Əsasnaməni, bu Əsasnaməni, habelə Dövlət və sahə Standartlarını, Texniki şərtləri əldə rəhbər tutan, gömrük ekspertizasına dair tədqiqatlar aparan, gömrük laboratoriyalarının ekspert-tədqiqat fəaliyyətlərinə elmi-metodiki rəhbərliyi həyata keçirən, dövlət büdcəsindən maliyyələşən, müstəqil balansla, hesablaşma balansına malik olan, öz adından səlahiyyəti daxilində Komitə rəhbərliyi ilə qanuna zidd olmayan müqavilələr bağlaya bilən və bağlanmış müqavilələrə uyğun iş və xidmətlər barədə Komitə rəhbərliyini məlumatlandıran Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin təbəçiliyindəki baş ekspert-tədqiqat struktur vahidi, həmçinin müəyyən olunmuş qaydada girdə möhürə, ştamp və blanka malik olan bir hüquqi şəxsdir.

Mərkəzi Laboratoriya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- qarşısında duran vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün sərbəst təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti göstərmək;
- cari və perspektiv məsələləri həll etmək üçün Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə, şöbə və bölmələri ilə əlaqəli surətdə fəaliyyət göstərmək;
- ayrı-ayrı malların ekspertizasının həyata keçirilmə prosesinə istehsal müəssisələri, elmi-tədqiqat institutları, ali məktəblər, idarə və təşkilatlarla əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi etməklə onların ixtisaslı əməkdaşlarını cəlb etmək;
- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına görə yuxarı təşkilatlar qarşısında aidiyyəti məsələlər üzrə vəsatət qaldırmaq, təqdimat və təkliflər vermək;

— zəruri tikili və avadanlıqları icarəyə götürmək, əvəzsiz olaraq balansdan-balansa keçirmək, təmənnasız istifadə etmək, habelə müvafiq qaydada silmək üçün Komitə rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldırmaq;

— səlahiyyətləri daxilində Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla iqtisadi və münisflər məhkəməsində iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış etmək;

— qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada reydlər, baxış və təşkilati işlərdə iştirak etmək;

— Komitə rəhbərliyi ilə razılışdırılmaqla yazışmalar aparmaq, kompüter məlumat banklarına çıxmaqla beynəlxalq teleqraf, teletaxt, telefaks, teleks və digər əlaqələr yaratmaq, normal iş üçün lazım olan texnika və avadanlıqlar istifadə etmək və s.

— Mərkəzi Laboratoriyanın funksiyaları:

— ekspertizaya cəlb edilən mal və əşyaların XİFƏN-sı üzrə cinsini, növünü, bir sözlə onun kodunu məlum metodların köməyi ilə müəyyənləşdirmək və bunun əsasında gömrük rüsum və vergilərin ədalətli hesablanması şərait yaratmaq;

— müasir analiz üsulları ilə xarici iqtisadi əlaqələr münasibətdə iqtisadiyyat və ticarət sahəsindəki saxtakarlığı və pozuntuları aşkar etmək;

— malların gömrük dəyərinin təyin edilməsində iştirak etmək;

— malları, o cümlədən xammal emaldan sonra identifikasiya etmək;

— mal istehsalı üçün istifadə olunan xammalın mənbəyini təyin etmək;

— xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxımı normalarını təyin etmək;

— malların narkotik, güclü təsirə malik, zəhərli və zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətini təyin etmək;

— malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyin etmək;

— malların Azərbaycan Respublikası və ya xarici ölkə xalqının bədii, tarixi, arxeoloji əşyalarına mənsubiyyətini təyin etmək;

— gömrük sənədlərinin və gömrük atributlarının həqiqiliyinin yoxlanılması;

— tabeli struktur vahidlərə metodik rəhbərlik və əməli köməklik göstərilməsi;

— tələb oluna digər idarə və şöbə əməkdaşları ilə istehsal müəssisələrində mal və əşyaların keyfiyyətinə nəzarət üzrə reydlərdə iştirak etmək;

— mal və əşyalara verilmiş mənşə və keyfiyyət sertifikatlarının ekspertizasını aparmaq, uyğun göstəricilərini təyin etməklə onları müqayisə etmək;

— Gömrük Komitəsinin müvafiq idarə və şöbələri ilə birlikdə analiz olunacaq mal və əşyaların ümumi siyahısını müəyyənləşdirmək;

— metodiki vasitələri – Dövlət standartı, Sahə standartı, Texniki şərtləri sahələr üzrə ayıraraq qruplaşdırmaq;

— yerli gömrük orqanlarında ekspres-analiz işlərini təşkil etmək, səyyar laboratoriyalar yaradılmasına əməli və praktiki köməklik göstərmək;

— gömrük orqanlarını aidiyyatı sənədlərlə təchiz etmək;

— texniki cəhətdən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan analiz və ekspertizaların müxtəlif elmi-tədqiqat institutları, universitet, digər sahə laboratoriyalarında təsdiqini təşkil etmək;

— yeni analiz metodları işləyib hazırlamaq və elmi-tədqiqat işləri aparmaq;

— digər dövlət nəzarət orqanları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərmək;

— lazım gələrsə yüksək dərəcəli mütəxəssislərlə əmək müqaviləsi bağlamaq;

Mərkəzi Laboratoriya aidiyyatı funksiyaları həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

— analizə ehtiyacı olan mal və əşyaların aidiyyatının təyini üçün hazırlıq işləri aparır;

— müddət və məsul şəxslər göstərilməklə Mərkəzi Laboratoriya üzrə iş proqramını hazırlayır;

— Mərkəzi Laboratoriya əməkdaşları üçün fərdi iş planı təsdiq edir;

— ekspertiza və analizlərin aparılması üçün cihaz, avadanlıq, qurğu və kimyəvi reaktivləri sifariş edir;

— rüb ərzində istifadə olunub yararsız hala düşmüş, sərf olunmuş, mal, əşya, avadanlıq, ləvazimat, kimyəvi reaktiv və s.-in silinməsini təşkil edir;

— mütərəqqi ekspres-analiz metodlarını tətbiq edir;

— işçilər üçün əlverişli iş, istirahət və məişət şəraiti yaradır;

— əmək intizamını təmin etməklə işçilərin maddi və mənəvi maraqlandırma sistemlərini işləyib hazırlayır.

Mərkəzi Laboratoriyanın idarəsi rəis başda olmaqla idarə heyəti tərəfindən həyata keçirilir, idarəçilik qüvvədə olan qanunvericiliyə əsaslanır. Laboratoriyanın sədri Dövlət Gömrük Komitəsi sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və azad edilir. Rəis öz vəzifəsinin yerinə yetirilməsində məsuliyyət daşıyır.

Laboratoriya rəisinin qarşısında dayanan ən ümdə vəzifələrdən aşağıdakıları göstərmək olar:

- öz səlahiyyət daxilində müvafiq əmrlər, təlimatlar verir və aktlar hazırlayır;
- Mərkəzi Laboratoriyaya aid olan etiraz və iddialara qarşı müvafiq qərarlar qəbul edir;
- laboratoriyanın gündəlik fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirir;
- vəzifələrin yerinə yetirilməsinə məsuliyyət daşıyır, struktur vahidlər arasında vəzifə bölgüsü aparır;
- Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə dair müqavilə, uşot, hesabat daxili intizam qaydaları və s. məsələləri həll edir;

Əsasnamədə Mərkəzi Laboratoriyanın fəaliyyətinə xitam verilməsi qaydaları da öz əksini tapmışdır.

Hazırda gömrük orqanlarının və tabeli strukturların qarşısında dayanan ən vacib məsələlərdən biri Gömrük Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq alfatoksinli, toksinli, pestisidli, nitrathı, radionuklidli və tərkibində ağır metal duzları saxlayan yeyinti məhsullarının idxal-ixracının qarşısını almaq, respublika ərazisindən isə təhlükəli yüklərin tranzitinə nəzarətdə beynəlxalq normalara müvafiq şəkildə əməl etməkdən ibarətdir.

Ərzaq mallarına mikrobioloji göstəricilərin dörd qrupu üzrə nəzarət həyata keçirilir:

- Sanitar göstəriciləri – mezofil aerob və fakültativ anaerob mikroorqanizmlərin, bağırsağ çöpləri qrupu bakteriyalarının (koliformalar) miqdarı, enterokokilər;

- Şerti-patogen mikroorqanizmlər (E. Coli, S. Aureus, Proteus növündən bakteriyalar və s.)
- Patogen mikroorqanizmlər (o cümlədən salmonellər);
- Korlama (xarab etmə) mikroorqanizmləri (mayalar və kif göbələkləri)

Yeyinti məhsullarının əsas keyfiyyət göstəriciləri aşağıdakılardır:

- əsas qida elementlərini özündə birləşdirən keyfiyyət göstəriciləri;
- zülallar, yağlar, karbohidratlar, vitaminlər, makro və mikroelementlər;
- kaloriliyi.

Bu göstəricilər mütləq markalaşdırmada göstərməlidir ki, istehlakçılar malların keyfiyyət göstəriciləri ilə tam, dolğun şəkildə tanış ola bilsinlər.

Ərzaq mallarının gömrük ekspertizasını əsasən üç qrupda birləşdirirlər:

- bitki mənşəli malların ekspertizası;
- yağ-piy məhsullarının ekspertizası;
- heyvan mənşəli malların ekspertizası.

Bitki mənşəli mallar Azərbaycan XİFƏN-ın II (07-14-cü qruplar – “Bitki mənşəli məhsullar”) və IV qruplarında (17-22 – “Yeyinti sənayesi məhsulları; spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün və onun əvəzediciləri”) təsvir olunmuşdur.

Buraya tərəvəz və meyvələr, onların şirələri, qəhvə, çay və ədviyyat, dənli bitkilər (o cümlədən buğda, çovdar, arpa, yulaf, qarğıdalı, düyü, qarabaşaq və s.), şəkər və şəkərdən hazırlanan qənnadı məmulatları (o cümlədən ağ şəkər və süni bal), spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə və s. aid edilir.

Yağ-piy məhsullarının müxtəlif kimyəvi tərkibə, fiziki xüsusiyyətlərə, bioloji qiymətə və müvafiq dəyərə, təyinatı malik olması ilə əlaqədar gömrük ekspertizası aparılarkən eyniləşdirmə ekspertizası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Heyvan mənşəli mallar Azərbaycanın Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturasının birinci bölməsinə “Diri heyvanlar, heyvan mənşəli məhsullar” (02-04-cü qruplar) və dördüncü bölməsinə “Hazır yeyinti məhsulları” (16-cı qrup) adı ilə daxil edilmişdir. Buraya ət və əlavə yeyinti ət məhsulları, balıq və xərçəngkimilər, molyuskalar və digər su onurğasızları, süd məhsulları, təbii bal, nəhayət digər qruplara daxil edilməyən heyvan mənşəli məhsullar aid edilir.

Qeyri-ərzaq mallarının gömrük ekspertizası özündə aşağıdakı dörd bölməni birləşdirir:

- kimyəvi malların ekspertizası;
- metalların ekspertizası;
- zərgərlik mallarının ekspertizası;
- kağız və toxuculuq mallarının ekspertizası.

Əmtəə Nomenklaturasında kimya və onunla bağlı sənaye sahələrinin istifadə və ya istehsal etdikləri xammal məhsulları, müxtəlif maddələr və s. V- VII bölmələrdə (25-40-ci qruplar) cəmlənmişdir.

Kimyəvi malların ekspertizasında əsas yeri (təxminən 50%-dən çox) neft məhsullarının və polimerlərdən hazırlanmış malların ekspertizası tutur.

Metalların tərkibində dəmir və dəmir ərintilərinin olub-olmamasına görə qara və əlvan metallar, tərkibində elementlərin nadirlik və onlara olan tələbatın səviyyəsinə görə qiymətli və qeyri-qiymətli materiallar kimi qruplaşdırırlar.

XİFƏN-da qara və əlvan metallar XV bölmədə “qeyri-qiymətli” adı altında toplanmış, qiymətli isə VI və XIV bölmədə yerləşdirilmişdir.

Zərgərlik daşları spesifik xassələrə malik olan və bunlara görə zərgərlik sənayesində zinət və bədii-dekorativ məmulatların hazırlanması üçün istifadə oluna bilən minerallardır. Onların estetik qiymətinə səbəb olan xassələrin sırasına bunları aid etmək olar: daşın şəffaflığı, parıltılığı, daşın şüanı sındırma qabiliyyəti (ilk sındırma, pleoxroizm), eləcə də onun digər xassələri və kombinasiyaları.

XİFƏN-da kağız, karton və onlardan hazırlanmış məmulatlar X bölmədə (47 və 48-ci qruplarda), toxuculuq məmulatları isə əsasən IX bölmədə (50-60-cı qruplar) cəmlənmişdir.

Xarici ticarətin liberallaşdığı şəraitdə mal çeşidlərinin sayının və onları əmələ gətirən maddələrin mürəkkəbliyinin artması mal dövriyyəsinə mane olmadan qısa müddətdə tədqiqatın aparılması ilə gömrük-ekspert tədqiqat fəaliyyətinin təşkili məsələsini aktual bir problemə çevirmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində ekspert fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı sxem əsasında ekspertiza strukturunun yaradılması məqsədəuyğun olardı .

Strukturların bu qaydada yaradılmasının daha optimal və operativ olacağını nəzərə alaraq hazırda bölgələr üzrə də gömrük ekspertiza-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması prosesinə başlanılmışdır. Həmin laboratoriyalar Merkezi Laboratoriyaya tabe olub, gördüyü işlər barədə onun qarşısında Laboratoriyaya aylıq, rüblük və illik hesabatlar vermək öhdəliyini daşıyırlar.

Nəticə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2008-2013-cü illərdə “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri də istehlak malların keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi və bu məqsədlə müasir tipli laboratoriyaların yaradılmasıdır.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin istehlak mallarının ekspertizası mərkəzində ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət məqsədilə texniki, kimyəvi, toksikoloji və mikrobioloji tədqiqatların aparılması üçün Arbitraj laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Laboratoriyada analizləri, müasir tələblərə uyğun aparmaq üçün avtoklav, quru strelizator, mikrobioloji sınaqlar üçün müasir mikroskop və elektron tərəzilər, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarında ağır metalları, toksiki elementləri, üzvü maddələri, antibiotikləri, vitaminləri təyin etmək üçün voltampermetrik STA-1 cihazı, ərzaq məhsullarında pestisidlərin, toksiki mikroqarışıqların, benzoy və sorbin turşuların təyini üçün qaz xromatoqraf cihazı, nitratların təyini üçün müasir Ekotest-120 cihazı, taxıl məhsullarında düşmə rəqəminin ölçülməsi üçün respublikada yeganə olan PÇR-3 cihazı quraşdırılmışdır. Belə laboratoriyaların yaradılması əhalinin ekoloji təmiz, beynəlxalq gigiyena, sanitariya normalarına cavab verən ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində xüsusi rol oynayacaq, ölkədə rəqabət qabiliyyətli və keyfiyyətli məhsul istehsalında da əhəmiyyətli olacaqdır.

Daha yüksək ekspert tədqiqatları aparmaq üçün yeni tələbatlara cavab verən texniki vasitələrə, həmçinin bu sahədə işləmək üçün çox səriştəli mütəxəssislərin hazırlanmasında da böyük tələbat duyulur. Ancaq bu o demək deyil ki, bu sahədə irəliləyiş yoxdur, əksinə müstəqillik qazandıqdan sonra və bir çox xarici dövlətlərlə əlaqələr yarandıqdan sonra bu sahədə xeyli dəyişikliklər baş verir. İlk növbədə bu sahədə yüksək peşəkar kadrların hazırlanmasına daha çox diqqət yetirilməlidir, ali məktəblərə hazırlanan kadrlar çox vaxt bu tələbatlara uyğun gəlmirlər, bu texniki vasitələrin çatışmamazlığı, praktiki dərslərlərin azlığı, xüsusi ədəbiyyatın ana dilində çox az olması və s. amillərdən asılıdır.

Qeyd etmək zəruridir ki, bu gün cinayətkarlar daha çox yeni texniki vasitələrdən və metodlardan istifadə etməyə başlayıblar, bu sahədə bəzən hüquq-mühafizə orqanları gecikirlər. Cinayətkarların yeni texnologiyalardan istifadə etməsi ekspertiza metodlarının yaranmasına təkan verir.

Bu gün respublikamızın sərhədləri bütün dövlətlər üçün açılmışdır, bunun üçün qarşıdan gələn təhlükələri əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq gömrük orqanlarının ən ümdə vəzifələrindən biri sayılmalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirərək Azərbaycanın gömrük sistemində ekspertiza fəaliyyətinin normal təşkilinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini göstərmək olar:

- bölgələrdə müasir tipli gömrük laboratoriyalarının yaradılması;
- beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş texnika və texnologiyanın laboratoriyaların fəaliyyətində istifadə edilməsi;
- laboratoriya mütəxəssislərinin mütəmadi olaraq ixtisaslarının artırılması;
- gömrük ekspertizası ilə bağlı olan metodiki vəsaitlərin milli dildə nəşrinin təşkil edilməsi;
- mərkəzi və yerli gömrük orqanlarının fəaliyyətini daha operativ şəkildə izləmək üçün Mərkəzi Laboratoriyanın rəsmi web ünvanının yaradılması;
- gömrük ekspertizası ilə əlaqədar olan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ali məktəblərdə tələblərə nəzəri biliklərinin təcrübədə tətbiqinə şərait yaradılması və s.

Son olaraq onu qeyd edim ki ,önümüzdəki illərdə gömrük sisteminin işi,onun struktur ,iş prinsipi daha da təkmilləşəcək.Burada yeni alınmış texniki avadanlıq ,qurğular işin şəffaflığını təmin edəcək.Gömrük nəzarətinin dəqiq yerinə yetirilməsi ölkənin millli,maraqlarını və milli təhlükəsizliyini təmin etmiş olacaq.Azərbaycan DGK-nin qarşısında qoyulmuş vəzifələri uğurla yerinə yetirilməsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (ÜGT) də bəyəndiyi taktiki və strateji tədbirlərin ardıcıl həyata keçirilməsindən çox asılıdır. Nəticə olaraq

qeyd edir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin idarəedilməsi prosesində dövlət orqanları sistemində gömrük sisteminin rolu çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, o, dinamik olaraq inkişaf edir, eyni zamanda xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına keyfiyyətli xidmət göstərir. Bu xidmət özünü xarici iqtisadi əlaqələrin yüksəlişində öz əksini tapır. Belə ki, 1997-ci ildə gömrük sisteminin xidmət göstərdiyi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının sayı 1995-ci illə müqayisədə 47% artaraq, 278,8min təşkil etmişdir. Eyni zamanda gömrük orqanları işçilərinin sayı 1 yanvar 1998-ci ildə, 1 yanvar 1996-cı illə müqayisədə cəmi 72% artmışdır. Gömrük sisteminin fəaliyyətinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi, eyni zamanda onunlaizah olunur ki, dövlət büdcəsinin stabil gəlir mənbələrindən biri də gömrük rüsum və vergiləridir. Gəldiyim nəticəyə görə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi tarazlaşdırılmış iqtisadi siyasətdən və gömrük xidmətinin modernləşdirilməsi səviyyəsindən asılı olmağa, dövlətin perspektiv inkişaf yollarının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası DGK yerinə yetirdiyi funksiya və vəzifələr ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, istərsə də dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda gömrük rüsumları idxalın əmtəə strukturunu formalaşdırır, qiymət əmələgəlmə mexanizminin tərkib hissəsi olaraq müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə və sosial vəziyyətinə təsir göstərir. Bütün yuxarıda qeyd edilənlər, onu göstərir ki, dövlət orqanları içərisində gömrük sisteminin öz çəkisi var və bu sistemin öyrənilməsi müasir dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər üçün çox əhəmiyyətli və aktualdır.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. I hissə. Dərslik. Bakı, 2006.
2. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası. II hissə. Dərslik. Bakı, 2006.
3. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Gön ayaqqabı və xəz mallarının ekspertizası. Dərslik. Bakı, 2006.
4. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Zərgərlik məmulatının ekspertizası. Dərslik. Bakı, 2009.
5. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Çini saxsı mallarının texnologiyası. Dərslik. Bakı, 2008.
6. Ə.P.Həsənov, C.M.Vəliməmmədov və başqaları. Əmtəəşünaslıq və kimya. Dərslik. Bakı, 2006.
7. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Toxuculuq, geyim, ayaqqabı və xəz mallarının laboratoriya praktikumu. Dərslik. Bakı, 2006.
8. Ə.P.Həsənov, T.R.Osmanov N.N.Həsənov və başqaları. Mədəni-məişət və təsərrüfat mallarının laboratoriya praktikumu. Dərslik. Bakı.
9. C.M.Vəliməmmədov, N.N.Həsənov. Xalq istehlak mallarının estetikası. Bakı, 1987.
10. Н.М.Чечеткина, Т.И.Путилина. Экспертиза товаров. Москва, 2000.
11. С.В.Семенов. Экспертиза товаров. Белгород, 1999.
12. А.П.Ситко. Экспертиза качества стеклянных бытовых товаров. Белгород, 1999.
13. Н.М.Чечеткина. Управление качеством продукции и экспертиза. Ростов-на-Дону, 1998.
14. М.А.Николаева. Товарная экспертиза. Москва, 1998.
15. О защите прав потребителей (с изменениями и дополнениями, принят 5 декабря 1995 г.).

16. Об информации, информатизации и защите информации (20 февраля 1995 г. № 24-ФЗ).
17. О санитарно - эпидемиологическом благополучии населения (19 апреля 1991 г.).
18. О ветеринарии (14 мая 1993 г. № 4979/1-1).
19. Об экологической экспертизе (23 ноября 1995 г. № 174-ФЗ).
20. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. М.; Статистика. 1974.- 159 с.
21. Вольпер И.М., Гримм А.Н., Зайцев В.Н. и др. Органолептические методы оценки продовольственных товаров. М.: Экономика, 1967.
22. Воронов Ю.П., Ершова Н.П. О моделировании принятия решений в группе экспертов. Социологические исследования. Материалы 1-ой научной конференции молодых экономистов и социологов Сибири и Дальнего Востока. Вып.8. Новосибирск, 1986.
23. Горбунова В.П., Тесля Э.П. Порядок и сроки приемки товаров по количеству и качеству. М.: Экспертное бюро, 1998.
24. Колесник А.А., Елизарова Л.Т. Теоретические основы товароведения продовольственных товаров. М.: Экономика, 1990.
25. Малюгин В.Д. Оценка компетентности эксперта в процедурах принятия коллективного решения. Международный симпозиум по проблемам организационного управления и иерархическим системам. Баку, 1971.
26. Михалов П.М., Левит Б.И. Приборы для измерения температуры. М.; Пищевая промышленность, 1979.
27. Николаева М.А. Товароведение потребительских товаров. Теоретические основы. М.; Норма, 1997.
28. Николаева М.А., Карташова Л.В., Положишникова М.А. Средства информации о товарах. М.; Экономика, 1997.
29. Николаева М.А., Лычников Д.С., Неверов А.Н. Идентификация и фальсификация пищевых продуктов. М.: Экономика, 1996.

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе было проведено исследование организации и управления таможенным делом в Азербайджане и направлений его совершенствования в условиях интеграции в мировую экономику.

В работе исследованы проблемы организации таможенного дела в Азербайджанской Республике и основных его принципов, сущности, регламентации и классификации управления таможенной системой республики, роль и необходимость таможенного управления в обеспечении экономической безопасности и защиты экономических интересов, правовой базы таможенно-тарифного регулирования и его совершенствования.

Во второй главе диссертации содержится всесторонний анализ характеристики организации системы управления таможенной экспертизы, раскрываются основные аспекты взаимоотношений органов таможни с другими экономическими ведомствами страны, выявляется роль таможенного процесса в современной системе экономического управления, подробно рассматриваются вопросы таможенной политики как важного звена внешнеэкономической политики Азербайджана.

В заключительной главе рассмотрены формы и средства таможенно-тарифного регулирования, современное состояние таможенного регулирования в контексте применения современных технических средств, определены перспективы развития таможенной экспертизы Азербайджана и повышения ее эффективности, разработаны конкретные предложения и рекомендации по улучшению таможенного дела.

SUMMARY

In dissertational work research of the organization and management of customs business in Azerbaijan and directions of his perfection in conditions of integration into economic has been carried out.

In the first chapter of dissertational work problem of the organization of a customs affair in the Azerbaijan Republic and his basic principles, essence, a regulation and classification of management by customs system of republic, a role and necessity of customs management for maintenance of economic safety and protection of economic interests, legal base of customs- tariff regulation and his perfection are investigated.

The second chapter of the dissertation contains the all-round analysis of the characteristic of the organization of a control system of customs business, the basic aspects of mutual relations of bodies of customs house with other economic departments of the country are opened, the role of customs process in modern system of economic management comes to light, of Azerbaijan are in detail considered.

In the final chapter forms and means of customs regulation in a context of application of modern means are considered.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MHM-nin 2892 qrup magistri
Nəbiyeva Sayalı Məmmədarif qızının «Kimyəvi məhsulların
ekspertizasının aparılması qaydası və onun təkmilləşdirilməsi»
mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və s. məsələlərin həllində rolunu əvəz olunmazdır.

Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Bu səbəbdən də işin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

İ.e.n.N.İ.Muradov

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti MHM-nin 2892 qrup magistri
Nəbiyeva Sayal Məmmədarif qızının «Kimyəvi məhsulların
ekspertizasının aparılması qaydası və onun təkmilləşdirilməsi»
mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə**

R Ə Y

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqil inkişaf edən respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələri gündən-günə genişlənməkdədir. Respublika daxilində iqtisadi islahatlar keçirildiyi bir dövrdə obyektiv səbəblər üzündən istehlak mallarının istehsalı müvəqqəti olaraq azalmışdır. Məhz bu səbədən də respublika əhalisinin istehlak mallarına olan tələbi xarici ölkələrdən daxil olan mallar hesabına ödənilir

Respublikaya daxil olan malların keyfiyyətinin yüksək səvişətəli mütəxəsislər tərəfindən ekspertiza əməliyyatından keçirilməsi həm də strateji əhəmiyyətə malik olan vəzifələrdən sayılır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində bütün müəssisə və təşkilatlar, istehlak mallarının istehsalı və satışı ilə məşğul olan mütəxəsislər fəal iştirak etməlidirlər.

Kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

İşin I fəslində "Ekspertizanın aparılmasının metodoloji əsasları" öyrənilir.

II fəsil «Kimyəvi məhsulların ekspertizasının təşkili və aparılması qaydalarına» nə həsr edilmişdir. Burada geniş təhlil aparılmışdır.

Son fəsildə isə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində ekspertiza fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi» öyrənilib izah edilmişdir..

Bütün bunlar onu göstərir ki, dissertasiya işi tamamlanmış magistr dissertasiyasıdır və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Prof.A.Ş.Şəkərəliyev

REFERAT

Azərbaycanda keyfiyyətin idarəedilməsinin ümumi dövlət sistemlərinin yaradılması ilə əlaqədar olan bütün məsələlər bu gün aktualıq kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi dirçəlişi ölkə mallarının yüksək keyfiyyətli və təhlükəsizliyini, onlar rəqabət qabiliyyətliyini, daxili və dünya bazarında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin edən şərait olmadan mümkün deyildir. Ümumiyyətlə, keyfiyyət islahatların, yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin strategiyası olmalı, struktur dəyişikliyi, sərmayə qoyuluşu, sərmayələrin cəlb olunması, sabitlik, özəlləşdirmə, gəlirlilik və s.-dən yüksəkdə durmalıdır.

Baş a düşmək lazımdır ki, keyfiyyət böyük miqdarda yeni sərmayələr tələb etmir və sərmayələr keyfiyyətə təminat olmadan itirilmiş pullardır.

Keyfiyyət elmi-texniki tərəqqinin obyektiv nəticəsi olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq onu nəzəri baxımdan istənilən qədər yüksəltmək, yaxşılaşdırmaq olar. Malların keyfiyyəti, yararlıq xassələrinin məcmusu onların istismarı və istehlakı zamanı özünü büruzə verir, yəni ehtiyatların istifadə prosesində itkisi və malların tam sərfi zamanında, bir sözlə, işləmə, istehsal prosesi, istifadə və istehlak anlarında bu xarakteristikalar aşkar olunur.

Kimyəvi məhsulların gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Hazırkı şəraitdə kimyəvi məhsulların idxal-ixracı xeyli inkişaf etmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikamızın Avropa ittifaqı ölkələri, ABŞ, MDB, Türkiyə, İran və s. ölkələrlə ticarət əlaqələri ildən-ilə genişlənir. Bu baxımdan kimyəvi məhsulların ekspertizasının düzgün təşkili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mallara olan tələblərin xüsusiyyətləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və müəyyən müddət ərzində onların təyinatı üzrə istifadəsinə təminat verir. Bu isə əhalinin maddi və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif dövrlər üçün müxtəlif dərəcə və xarakter tələbatından asılıdır. Beləliklə də malların tələbat səviyyəsi və keyfiyyəti arasında müəyyən disproporsiya var ki, o da fasiləsiz olaraq artır və yeniləşir. Bu baxımdan mallara cari,

perspektiv, ümumi və spesifik tələblər var ki, bu da gömrük ekspertizasının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, gömrük ekspertizası gömrük nəzarətinin bir həlqəsi kimi Respublikanın iqtisadi mənafeyinin və təhlükəsizliyinin qorunması, qaçaqmalçılıq və gömrük işi sahəsində digər hüquqpozma hallarının aşkar edilməsi, qarşısının alınması, profilaktikası və aradan qaldırılması, qaçaqmalçılıq kanallarının ləğvi, daxili istehsalçıların iqtisadi mənafehlərinin müdafiəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və s. məsələlərin həllində rolunu oynayır.

Gömrük ekspertizası malın mənşə ölkəsinin təyini, malın gömrük dəyərinin təyini, malların eyniləşdirilməsini, malların tərkibinin, fiziki və kimyəvi strukturunun təyini, malların çeşidi, sortu və növünün təyini, malların narkotik, güclü təsirə malik zəhərli, zəhərləyici maddələr qrupuna mənsubiyyətinin təyini, malların ekoloji və istismar təhlükəsizliyini təyini, malların Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji varidatına mənsubiyyətinin təyini və s. məsələlərin müəyyən olunması üçün aparılır.

Bu səbəbdən dissertasiya işinin tədqiqat obyekti seçilməsi təsadüfi deyildir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək Azərbaycanın gömrük sistemində ekspertiza fəaliyyətinin normal təşkilinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini göstərmək olar:

- bölgələrdə müasir tipli gömrük laboratoriyalarının yaradılması;
- beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş texnika və texnologiyaların laboratoriyaların fəaliyyətində istifadə edilməsi;
- laboratoriya mütəxəssislərinin mütəmadi olaraq ixtisaslarının artırılması.